

Az ecsedi udvar

Szervitori hivatás és kapcsolatrendszer Báthory István familiájában

1.Bevezetés

Ecsedi Báthory István alakja nem ismeretlen a magyar történetírásban. A Báthoryak ecsedi ágának utolsó férfi leszármazottja, a hírhedt Báthory Erzsébet fivére, 1601-től haláláig pedig somlyai Báthory Gábor és húga, Anna gyámapja volt. Történelmi jelentőségét alátámasztja, hogy ő volt a magyarországi reformáció egyik legnagyobb befolyású és leggazdagabb patrónusa, a hosszú török háború emblematisztikus figurája, 1585-től Szabolcs, Szatmár és Somogy vármegye főispánja és egyúttal országbíró is. Emiatt neve gyakran fel is tűnik a korszak narratív forrásaiban, így többek közt Istvánffy Miklósnál, Baranyai Decsi Jánosnál, Gyulaffy Lestárnál, Szepsi Laczkó Máténál, vagy Szepsi Csombor Mártonnál. Eddig elsősorban a kálvinista egyháztörténet és a Meditációk című munkája kapcsán, a XVI. századi magyar irodalomban betöltött helye szerint közelítették meg személyét és ecsedi birtokközpontjának kérdéskörét. Klaniczay Tibor, Komlószi Tibor, Vadász Veronika, Erdei Klára vagy Jenei Ferenc írásai tehát elsősorban irodalomtörténeti oldalról közelítettek hozzá, ugyanakkor az eddig feltárt források alapján is világosan látszik, hogy ecsedi Báthory István életpályáján keresztül megközelíthető számos udvar-, műveltség-, társadalom- és igazgatástörténeti kérdés is. Az ecsedi udvar vizsgálata azért egyedülálló vállalkozás, mert ez egy XVI. századi végi, protestáns, felső-magyarországi érdekeltségű főúri udvar, és ennek a négy tényezőnek az együttes jelenléte teljesen unikális a magyar historiográfiában. Ecsed elsősorban Báthory István közélettől való visszavonulása után válik virágzó humanista központtá, ahol megfordulnak a kor nagy tudású humanistái és prédikátorai. Az udvartörténet-kutatásban a külföldi előzményeket követve – itt elsősorban Norbert Elias munkásságára gondolok – a hazai történettudományban is megfogalmazódott annak igénye, hogy a kora újkori főúri rezidenciák és társadalmi környezetük kapcsolatrendszerét és működését társadalom- és kultúrtörténeti alapon is lehet egyszerre vizsgálni a korábban meghatározó had-, politika- és gazdaságtörténeti megközelítések mellett, és én is ilyen szempontból szeretném vizsgálni a szóban forgó főúri udvart. Kutatásom jelenlegi fázisában rendelkezésre álló adatok egy olyan főúri familiát, kiterjedt szervitori kört rajzolnak ki, amely az ecsedi udvart a közép-európai protestáns udvarok egyik kiemelkedő példájává emelik. A kutatás

indokoltságát alátámasztja az is, hogy míg az erdélyi fejedelmi udvarokra vonatkozóan sokszínű alap kutatások állnak rendelkezésre, addig a kortárs magyarországi főúri famíliákról jószerevel nagy pozitívista adattárakból tudunk csak tájékozódni. A rendelkezésre álló, a történeti irodalomban eddig részben elhanyagolt források, különösen végrendelete alapján szeretném rekonstruálni ecsedi Báthory István szűkebb szervitori körét. Vizsgálódásom célja, hogy felvázoljam az egyik legjelentősebb felső-magyarországi birtokközponthoz köthető személyi állományt, és így közelebb jussak ecsedi Báthory István helyéhez kora társadalmában. Arra vagyok kíváncsi, hogy hogyan épült fel ecsedi Báthory István földesúri famíliája, és az ecsedi udvart lehet-e a felső-magyarországi protestáns udvarok mintájának tekinteni. Ezeket a kérdéseket vizsgálva felvetődnek újabbak is, mint pl. a szervitori kör szerveződése, az, hogy ezt a kiépült kört megtartják-e az udvar megszűnése után, kimutathatunk-e nemzedékeken átívelő családi familiáris-pályákat. Sok kérdés tekintetében további mélyfúrásokra és alap kutatásra van szükség, hiszen a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom határ régiójában élő, militarizált felső-magyarországi társadalomról monografikus igényű szaktanulmányok nem állnak rendelkezésre. Az alábbiakban egy ismeretlen, ám korában nagyon is jelentős kora újkori főúri udvar kutatásának kezdeti képét szeretném bemutatni.

2. Katonai réteg

Hogy a XVI. századtól kezdődően a Magyar Királyság és Európa elitjének helyzete ellentétes irányba mozdult el, az éppen annak köszönhető, hogy a törökök által folyamatosan veszélyeztetett területek magyar birtokos urai magánhaderejük megszervezésével, váraik, kastélyaik, udvarházaik megerősítésével a hatalom egyre erősebb pilléreivé váltak. Így, míg a kontinens egyre több országában kiépülőben volt az abszolutizmus rendszere, addig Magyarországon a főurak katonai hatalmuk létrejöttével társadalmi és politikai értelemben is egyre nagyobb befolyásra tettek szert.¹ Nem csoda hát, hogy a korszak leggazdagabb földesurainak, dominuszainak famíliáiban a katonai szervitorok kiemelt jelentőséggel bírtak. Nem volt ez másképpen ecsedi Báthory István esetében sem, akinek katonai szolgálatot teljesítő szervitorai közül többen az országbíró főemberei közé emelkedtek. Ugyan Báthory birtokainak túlnyomó része nem közvetlenül a hódoltsági határ mentén helyezkedett el, mégis, a felső-magyarországi országrész pozíciójából adódóan az országbíró jószágai állandó hadi veszélynek voltak kitéve a törökök, tatárok vagy éppen hajdúk betörései, fosztogatásai által.²

¹ VARGA 1981. 8. p.

² Ez utóbbi különösen érzékenyen érintette az országbírót. Az 1601. január 13-i Szatmár vármegyei nemesi közgyűlésen, Domahidán nyilvánosságra hozták a hajdúkról szóló határozatot, melynek értelmében ecsedi

A hatékony védelem megszervezése így Báthory számára nem csupán azért volt kulcsfontosságú, mer országbírói és főispáni tisztelet viselt, de azért is mert, a térség leggazdagabb földbirtokosa is ő volt.

Mindazonáltal az országbíró katonai szervitori körének teljes körű feltérképezése a megfelelő források és alap kutatások híján lehetetlen vállalkozás. Miután sok esetben csak szórványadatok állnak rendelkezésre, dolgozatomban megírása során csupán azokra, illetve az ország egyéb területeiről – elsősorban a Nyugat-Dunántúlról – származó párhuzamokra támaszkodhattam.³ Már ezek is elegendőnek bizonyultak azonban ahhoz, hogy körvonalalaiban kirajzolódjon ecsedi Báthory István familiájának katonai szervitori rétege.

2.a) Az ecsedi Báthoryak birtokai és a felső-magyarországi főkapitányság

Ahhoz, hogy az ecsedi Báthory Istvánnál katonai szolgálatot teljesítők személyéről, jelentőségéről és kapcsolatrendszeréről bármiféle képet lehessen alkotni, elengedhetetlen a Báthory-birtokok, illetve az azon fekvő várak jelentőségének felvázolása.

Az ecsedi Báthoryak birtokairól, vagy azok egy részéről számos összeírás áll rendelkezésre a Báthory Istvánt megelőző és az őt követő évekből is, a család utolsó sarjának hivatalviselési idejéből azonban mindezidáig csak egy ilyen conscriptio került elő.⁴ Épp ezért a Báthory-javak összegzésére a legkézenfekvőbb forrás az országbíró végrendelete lehet. Miután Báthory István tudatában volt annak, hogy halálával a család ecsedi ága fiágon kihal, mindent megtett azért, hogy az akkor már az uralkodó parancsából Ecsed körül ólálkodó kamarai emberektől megvédje birtokait.⁵ Így 1603-ban kelt végrendeletében rendkívül részletesen és pontosan számba vette vagyonát. Mindenképpen figyelemreméltó azonban, hogy az országbíró az ecsedi központtól olyan távol eső uradalmakat is bírt, mint a Pozsony

Báthory István, mint a megye főispánja vállalta a „tolvaj módra csavargó” hajdúk megfékezését, „gonoszáguk kiirtását”. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy az ügy elintézéséhez Szabolcs vármegye „nemessége egyetemének egyesített erejét” és saját katonái segítségét is felajánlotta. SZSZBML IV. A. 501. a. fol. 93-94. A hajdúkról szóló határozat magyar fordítását lásd: BALOGH 1986. Az országbíró hajdúkkal való kapcsolatához adalékokat szolgáltatnak még a végrendelet kiszólásai is, példaként: „Az udő igen haborru, az e iozagom pedig mindeneknek inkab puztitatik az en uram hadatoll, az en iambor zolgalatomnak ez az bechölleti es recompensaya.” VADÁSZ 2002. 27. p.

³ Gondolok itt elsősorban Iványi Emma Libercsey Mihályról szóló munkájára (IVÁNYI 1984) és a Batthyány Ádám monográfiában szereplő katonai szervitorok bemutatására (KOLTAI 2012).

⁴ A szóban forgó összeírás 1603. március 4-i keltezésű, és Báthory Miklós 1569-es ecsedi javait, Ecsed várának tartozékait, azok jövedelmeit ismerteti úgy, hogy az adatokat kiterjesztették 1602-re is. UC fasc. 13. nr. 3.

⁵ Báthory István körütekintő alapossága nem volt ok nélküli. Ahogy a végrendelet lábjegyzetében Vadász Veronika is rámutat (VADÁSZ 2002 59. p.), az utód nélküli főúr birtokai visszaszálltak volna a koronára, így a királyi kamara igyekezett a vagyont minél előbb lefoglalni. (Az uralkodó nevében eljáró Mátyás főherceg már 1600 márciusában intézkedett a Szepesi Kamaránál, erről lásd: ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn RN. 67. Konv. 1600. március fol. 533, mikrofilmen: W 1713). A kamarai emberek elszántságát jelzi, hogy még az ecsedi várkapitányt is megvesztegették, hogy azonnal értesítse őket Báthory haláláról (TAKÁTS 1926 129-130).

vármegyei Dévényvár, vagy a Somogy vármegyei Babócsa.⁶ Különösen fontos ezt hangsúlyozni annak fényében, hogy ezeknek a váraknak az élén Báthory földesúri családjának igen fontos tagjai álltak.

A Báthory-vagyon törzsét adó Szabolcs és Szatmár vármegyei birtokok kapcsán áll a rendelkezésre a legtöbb járulékos adat. A szabolcsi javakat tekintve a vármegyében készült, 1598-as összeírás alapján a 3398 szabad és 1201 hódolt ház közül 482 tartozott a Kállay családhoz, míg 351 a Báthoryhoz.⁷ Érdekesség, hogy e szerint az összeírás szerint az egyes birtokosokat nézve 225 házával Báthory István csupán harmadik volt a leggazdagabbak birtokosok sorában, és őt nem csak Forgách Zsigmond, de saját szervitora, az alországbíró Szokoly Miklós is megelőzte a maga 263 birtokrészeivel. A szatmári javak nagy része Ecsed tartozéka volt, a végrendelet alapján ezek név szerint: Kisecséd, Fábiánháza, Szentmárton, Szoldobágy, Mérk, Vállaj, Börvély, Kálmánd, Nyírvasvári, Szaniszló és Encsencs.⁸

Ecsedi Báthory István birtokainak túlnyomó része a végvárrendszer stratégiaiilag egy különösen fontos területén, a felső-magyarországi főkapitányság határain belül helyezkedett el. Az országbíró kapcsolatát a kassai főkapitánnyal pedig nem csupán azért fontos megvizsgálni, mert vagyonos földesúrként a törökkel szembeni védekezés tekintetében is jelentős szerep hárult rá, hanem azért is, mert ez alapján lehetséges meghatározni katonai szerepvállalását, és részben így szervitoraiának feladatait is.

A XVI. századi török elleni védelmi rendszer Magyarországon szervezetileg két típusú, egymást részben átfedő főkapitányságból állt: a Haditanácstól függő végvidéki és a rendi jellegű, országos, majd 1563-tól kerületi generalátusságból.⁹ A kerületi főkapitányok, illetve a végvidéki generálisok hatásköre és posztja azonban a Magyar Királyság bizonyos területein nem vált el egymástól. A védelmi rendszer ilyen speciális helyzetű színtere volt a felső-magyarországi főkapitányság is, ahol már a kezdetektől egy személy irányította a királyi végvárakat, királyi zsoldban álló katonaságukat és a rendi hadakat is.¹⁰ Az Erdélyi Fejedelemség és Lengyel Királyság vonzáskörében fekvő Felső-Magyarország a század különösen fontos védelmi övezetének számított. Így ecsedi Báthory István főispánságának

⁶ Vadász Veronika a végrendelet lábjegyzeteiben Babócsát a Közép-Szolnok vármegyében található településsel azonosítja, miután azonban Rajcsányi Ádám elenchusában a Somogy vármegyei Babócsa szerepel, én inkább hajlok erre a megoldásra. Erre lásd: Rajcsányi 43. 26. p.

⁷ REISZIG 1900/B

⁸ Ezeken túl az ecsedi vár tartozéka volt még a Szabolcs vármegyei Gyulaj és Máriapócs, valamint a Bihar vármegyei Nagyléta. Lásd: VADÁSZ 2002 73. p. Ecsed tartozékairól lásd még: UC fasc. 13. Nr. 3. és UC fasc. 13. N. 4. Ezek szerint ide sorolhatók még Nyírbátor, Matolcs, Nyíregyháza, Majtény és ecsedi Báthory István kedvelt tartózkodási helye, Tagy is.

⁹ Erről részletesebben lásd: PÁLFFY 1996, PÁLFFY 1997 illetve PÁLFFY 2010 150-151. p.

¹⁰ PÁLFFY 2010 153. p.

húsz évében a kassai székhelyű főkapitány posztját döntően császárhű német, vagy olasz származású tisztek töltötték be (köztük a magyar történelem olyan ismert személyiségei, mint Ferdinand von Hardegg, Christoph Teuffanbach, Giorgio Basta vagy Giacomo Barbiano Belgiojoso), és Préspostváry Bálint volt az egyedüli magyar, aki helyettesenként, vagy rövidebb időközökre egyedüli főkapitányként megkapta a tisztséget.¹¹ Ez a jelenség azzal is magyarázható, hogy a felső-magyarországi generalátus nem csak a török veszéllyel szemben védte az országot, de az 1570-es évekre kiépített, Szatmár központú tiszántúli főkapitányság révén az Erdélyi Fejedelemség felől érkező támadásoktól is.¹² A kassai generális alárendeltségében működő szatmári kapitány a régió végvárait (Kálló, Kisvárd, Szatmár, Ecsed) és a hatásköre alá eső vármegyéknek a hadügyét is irányította.¹³ Tárgyunktól messzire vezet, ezért alap kutatások híján jelen munka keretei között lehetetlen monografikus igénnyel tisztázni, milyen viszonyban állt a régió leghatalmasabb földesura, ecsedi Báthory István a központi katonai igazgatás helyi szerveivel, a jövőben azonban ez megkerülhetetlen a térség társadalmi és katonai összefonódásainak tisztázása érdekében.

2.b) Ecsedi Báthory István katonai szervitorai

Ecsedi Báthory István valószínűsíthetően – kiváltképp a felső-magyarországi főkapitányság különleges helyzetének ismeretében – nem viselt katonai tisztséget, így csupán mint főispán vezethette hadba a vármegyék nemességét.¹⁴ Ahogy azonban azt ő is leírta meditációiban, a korszak, melyben élt a „sok izzó háború”¹⁵ ideje volt, ameddig pedig „az Istentől adatott vékony és kevés”¹⁶ ereje engedte, és a köszvény végleg ágyhoz nem kötötte, a harcokban személyesen is jelen volt.¹⁷

Legfényesebb hadi sikereit a hosszú török háború első szakaszában, az úgynevezett „szináni háborúban” aratta, ahol vezető szerepet vállalt a Gömör megyei Szabatka lerochanásában, a Fülek pozíciójából adódóan kulcsfontosságú romhányi csatában, valamint

¹¹ Lásd: PÁLFFY 1997

¹² KENYERES 2001 168. p. illetve PÁLFFY 2010 154. p.

¹³ PÁLFFY 2010 154. p.

¹⁴ Ugyan ecsedi Báthory István az országbírói tisztséget is viselte, de ezen „hivatal” pontos feladatköréről és jelentőségéről igen keveset tudunk. Így a mindenkor országbíró katonai feladatairól sincsenek adatok. Az országbírói tisztségről. Az országbíróról máig a legbővebben lásd: FRANKL 1863. Az országbíró segítőire a korból jó párhuzam: BOGDÁNDI 2013

¹⁵ ERDEI-KEVEHÁZI 1984 32. p.

¹⁶ VADÁSZ 2002 53. p.

¹⁷ A XVI. század végi országbírói szerepköréről – amint később vagy előbb kifejtem – alig tudunk valamit. A feldolgozatlanság az érdeklődőt egészen a szépirodalomig vezeti. Ecsedi Báthory István harci erényeiről a magyar próza olyan alkotói írtak, mint Móricz Zsigmond az Erdély-trilógia első kötetében (Tündérkert), vagy Szilágyi István a Hollóidő utolsó fejezetében.

Hatvan ostromában.¹⁸ Az 1593. november-decemberi hadjárat nem csupán dicsőséget hozott az országbíró számára, de vagyonát is gyarapította, hiszen így jutott Buják birtokába.¹⁹ Báthory utolsó hadi vállalkozása a tragikus kimenetelű, 1596-os mezőkeresztesi csatában való részvétel volt.²⁰

Ezt megelőzően azonban, a szabolcs-szatmári térség, illetve saját birtokai védelmében is ki-kitört váraiból, hogy a törökök dúlását megelőzze, illetve rabokat ejtsen. Ezekre a portyákra pedig nem csupán a tőle hivatali függésben álló szervitorai kísérték el, de a familiájának olyan tagjai is, mint a hozzá rokoni szálakkal kötődő Telegdy Pál.²¹ Ecsedi Báthory István tekintélyét jelzi, hogy több ízben is felszólította Telegdyt, hogy készítse fel szolgálait különböző, általa vezetett hadi vállalkozásokra, és barátja rendszerint eleget is tett a főúr kéréseinek.²² Habár egyértelműen nem bizonyítható, véleményem szerint ezek az események is azt bizonyítják, hogy Báthory dominuszi szerepe a nála intézményi függésben szolgáló személyeken túl kiterjedt közvetlen környezete olyan nemesi családjaira is, akiknek szüksége lehetett az országbíró oltalmára – például az erdélyi birtokaikat elvesztett, és menekülni kényszerülő Telegdyek is ide sorolhatók.²³

Ecsedi Báthory Istvánnak a térségben állandósuló hadi helyzet miatt szüksége volt jól védhető várakra. A források tanúsága szerint az 1580-as évek elején még az ő birtokában volt Ónod is, hiszen 1582. február 16-án az országbíró ebbe az erősségbe kért fizetést, 75 lovasra és 60 gyalogra.²⁴ A végrendelet név szerint említi az ónodi vár korszakbeli parancsnokát, Putton András²⁵ és udvarbíróját, Danóci Istvánt is.²⁶ Ónodot Prépostváry Bálint 1592-ben már „vitézi renddel megerősített” erősségként írta le Károlyi Mihálynak.²⁷ Valójában a szerényebb erőt képviselő Ónod²⁸ 1576-ban már biztosan a bányavidéki és felső-

¹⁸ Ecsedi Báthory István szerepére a tizenöt éves háborúban lásd: BENITS 2009, SZEPSI, KULCSÁR 1982, KAZINCZY 1863. A szakirodalomban legújabban és legbővebben: TÓTH 2000.

¹⁹ VADÁSZ 2002 73. illetve 75. p. Bujákkal kapcsolatban ecsedi Báthory István a végrendeletében megemlíti, hogy még korábban a leányági rokonaira hagyta (VADÁSZ 2002 67. p.). Az erről szóló irat 1600. február 11-én kelt, lásd: Esterházy fasc a rep 25 Nr 117. Az Esterházy család levéltárának repositórium anyaga tartalmazza Várdy Kata reverzális levelét is: Esterházy fasc a rep 25 nr 119.

²⁰ VADÁSZ 2002 53. p.

²¹ ECKHARDT 1944 24-25. p.

²² Erről elsősorban lásd: ECKHARDT 1944, 152. p. és 160-161. p.

²³ Telegdy Mihály Bekes Gáspárhoz való átpártolásáról, illetve a Telegdyek rövid történetéről: ECKHARDT 1944 5-12. p.

²⁴ Erről lásd: ÖStA Hoffinanz-Ungarn r. Nr. 44 Konv. 1582. február fol. 156-157, mikrofilmen: W 1630.

²⁵ Puttonra a Borsod vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekben lásd: TÓTH 2008

[<http://www.archivportal.arcanum.hu/kozok/opt/a141112.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28putton%20andr%E1s%29&s=SORT&m=0&a=rec>]

²⁶ Vadász 2002 35. p.

²⁷ Idézi: TAKÁTS 2010 359. p.

²⁸ CSORBA 1993 194. p.

magyarországi végvidék várai közé tartozott, majd az 1582-es jegyzékekben nem szerepelt,²⁹ hogy aztán 1593-ban újra végvárként tűnjen fel.³⁰

Igen érdekes ecsedi Báthory István Somogy-megyei birtokainak sorsa is.³¹ Az országbíró végrendeletében említést tesz Babócsa váráról, melynek kapitánya a XVI. században a Hont és Bihar vármegyei nemesi család, a Verebélyiek egyik tagja volt.³² Rajcsányi Ádámnak köszönhetően pedig ismeretes még a zákányi vár és mezőváros esete is, melyet Imreffy János zálogosított el 1598-ban a Nádasdyaknak.³³ Ez pedig egyben az utolsó olyan adat is, mely Báthory Istvánt Somogyhoz köti, hiszen az 1600. évi hadjárat során Kanizsa és több más erősség mellett Babócsa is török kézre került, így a Báthoryak végleg kiszorultak a vármegyéből.³⁴

Habár Babócsa, mint az egyik utolsó Somogy vármegyei uradalom elvesztése minden bizonnyal rosszul érintette ecsedi Báthory Istvánt, legfontosabb dunántúli bástyájára, a Pozsony vármegyei Dévényre élete végéig támaszkodhatott. Csakúgy, mint a vár kapitányára, Bay Mihályra, aki már Báthory István nagybátyjának és nevelőjének, Báthory Miklósnak idején is ezt a tisztséget viselte.³⁵ A ludányi Bay család Szabolcs vármegyében jelentős birtokokkal rendelkezett,³⁶ de egy 1594-es portális összeírás alapján Mosonban is volt földtulajdonuk.³⁷ Bay Mihály neje czoborszentmihályi Czobor Erzsébet volt. Frigyükből egy Zsuzsanna nevű lány született, akinek a házasságkötése révén apja halála után Dévény vára a Keglevicsekre szállt, noha 1590-ben Bay még esküt tett arra, hogy ecsedi Báthory István halála esetén a várat Báthory nőági rokonaira hagyja, hacsak addig az országbíró másként nem rendelkezik felőle.³⁸ Bay tehát az 1590-es években Dévényt csak szolgálata fejében, Báthory földesúri familiájának tagjaként birtokolhatta, de a vár sorsának ismeretében feltételezhető, hogy azt később dominusza véglegesen ráhagyományozta.

Bay Mihály egyfajta közvetítő személyként működhetett az országbíró és az udvar között, amit mi sem bizonyít jobban, hogy Báthory egy alkalommal Perekey Miklós országbírói ítélőmester társaságában a Prágában tartózkodó Rudolf császárhoz küldte a

²⁹ PÁLFFY 1995 138. p.

³⁰ LOEBLI. 28. p.

³¹ A Báthoryak még a középkor folyamán jutottak Somogy megyei birtokokhoz, mikor frigyre léptek a Marczali családdal és így beléptek Kelet-Magyarország, illetve a Dunántúl nagyhatalmú főúri dinasztiáinak sorába, lásd: JENEI 1967, 103.p.

³² NAGY XII. 146. p.

³³ Rajcsányi 43. 26. p.

³⁴ REISZIG 1914

³⁵ NAGY I. 88. p. Rajcsányinál is szerepel dévényvári kapitányként 1588-ban. Rajcsányi 43. 27.p.

³⁶ REISZIG 1900/B

³⁷ DOMINKOVITS 2001 305. p.

³⁸ NRA Fasc. 597. Nr. 13.

dévényi kapitányt.³⁹ Bay Mihály összetett feladatköréről tanúskodnak Báthory István Pálffy Miklóshoz írt levelei is. Az egyikben elhunyt pattantyúsa helyére keresett újat az országbíró, és mint a levélből kiderül, Bay Mihály feladata lett volna a „*jámbor tudós*” ágyús fellelése.⁴⁰ A másik levél szerint Bay Mihály és Báthory ítélőmestere 1600 januárjában az országbíró megbízásából keresték fel Pálffy Miklóst.⁴¹

Bay Mihály ráadásul nem csupán az országbíró ügyeiben járt el. Fennmaradt két levele is, melyek közül a korábbi tartalma szerint 1593 decemberében Károlyi Mihály, mikor bizonyos ügyben királyi jóváhagyásért folyamodott az uralkodóhoz, hozzá fordult segítségért és tanácsért.⁴² A második levél, melyet szintén Bay Mihály írt a szatmári kapitányhoz, Melith Pálhoz, hasonló ügyekben való eljárásról számol be.⁴³ Ez utóbbiban Bay a Melithek horvát ügyeiben is közvetített.

Báthory István felső-magyarországi birtokainak két fontos vára Csicsva és Füzér volt. A Varannó mellett található csicsvai vár azért is volt különösen kedves Báthory számára, mert annak falai közt töltötte gyermekéveit.⁴⁴ Ennek megfelelően végrendeletében is megemlítette a várat, illetve annak tiszttartóját és főporkolábját, Zegi Benedeket.⁴⁵ A szöveg tanúsága szerint Csicsván tizedesek, drabantok, gyalogosok és udvarbíró is szolgált.⁴⁶

Füzér várára Perényi Gábor halálát követően a környékbeli nemesek között igen nagy igény mutatkozott, ám az erődítmény és a hozzá tartozó birtokok sorsa igazából már akkor eldőlt, mikor Báthory Miklós és György 1569-ben adománylevelet szereztek a várra.⁴⁷ Füzér körül azonban ezután sem csillapodtak az indulatok, ami jórészt ecsedi Báthory István hatalmaskodó tiszttartójának, Bácsmegyey Gáspárnak volt köszönhető. Az ő személyén keresztül pillanthatunk be két nagyjelentőségű főúr, Rákóczi Zsigmond és Báthory István elhúzódó konfliktusába is.

Bácsmegyey, aki Báthory feltétlen bizalmát élvezte – hiszen az országbíró főtestamentumosának jelölte végrendeletében⁴⁸ – egy Rozsályi Kun-lánnyal kelt egybe, beházasodva ezzel egy vagyonos szatmári családba.⁴⁹ 1589-ben Bácsmegyey már mint füzéri tiszttartó jelenik meg a forrásokban, és ekkortól kezdve folyamatosan számos panasz érkezett

³⁹ Vadász 2002 51.p.

⁴⁰ Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1.L.3.F 3.Nr.105.

⁴¹ Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1. L 3. F 3. Nr. n.

⁴² GÉRESI 1885 585-586. p.

⁴³ Zichy Nr. 2767.

⁴⁴ ZOVÁNYI 1918 214. p.

⁴⁵ VADÁSZ 2002 87. p.

⁴⁶ VADÁSZ 2003 87. p.

⁴⁷ FELD-CABELLO 1980 66. p.

⁴⁸ VADÁSZ 2002 28. p.

⁴⁹ ÉBLE 1913 XXV.

miatta Báthoryhoz. Az első jogsértés 1589 márciusában esett, mikor a regéci uradalom tisztartója elküldte embereit Vágásra, hogy behajtsák azt a régi búzaadósságot, amelyet még Mágóchy Gáspár adott Thernyei György deák jobbágynak. A regécieket ekkor Bácsmegyey Gáspár meglövéldöztette és szálláshelyükről kivonszoltatva megverette a füzéri jószág népével és Réthei Péter radványi jobbágyaival. A regéciek közül tizenegyet elfogatott és Füzérbe zárt. Minthogy az eset nem Báthory birtokán történt, Bácsmegyey jogtalanul járt el, a regéci uradalom tulajdonosa, Rákóczi Zsigmond köztörvényes elégtételt követelve fordult az országbíróhoz.⁵⁰

Még ugyanebben az évben Bácsmegyey Pethő István környékbeli nemes – később Báthory bizalmas embere – házáat is megtámadta embereivel. Ezt követően, karácsony másnapján pedig ismét a regéci birtokot sújtotta, és az ottani jobbágyság közül fogatott el többet, akiket csak Pálházán engedett el.⁵¹

Ugyanakkor 1589-ben már Báthori István sérelmeiről is értesülhetünk, aki amiatt panaszkodott, hogy Rákóczi emberei az ő szepsi jobbágyságaitól 61 hordó bort vettek el.⁵² A két uradalom közti villongás még hosszú évekig elhúzódott. Így Rákóczi Zsigmond az 1600-as években is többször tiltakozott Báthori Istvánnal a füzériek és regéciek közti helyzet miatt, és hogy emberei közül néhányan még mindig Füzéren vannak kegyetlen fogságban.⁵³

A Báthory-birtokok központja és az országbíró legkedveltebb tartózkodási helye – egyben legjelentősebb erődítménye – Ecsed volt. A vár már 1576-ban is a törökellenes védelmi rendszer része volt,⁵⁴ és még 1593-as adatok is ezt mutatják.⁵⁵ Ez utóbbi összeírás szerint a várban 50 királyi gyalogos zsoldos és száz lovas katona szolgált, így e tekintetben Ecsed jelentősége Kállóhoz és Szatmárhoz volt hasonlítható.⁵⁶ Minthogy végvárról van szó, feltételezhetnénk, hogy a katonák zsoldját az udvar finanszírozta. Mást sugallnak azonban Szamosközy István sorai, melyek szerint Báthory azzal indokolta, hogy nem volt hajlandó az udvarnak kölcsönt adni, hogy a király „jóvoltából” már így is sokat kell költenie katonákra: *„ű felsége szükségében mindenkor bizonyos számú népet kell tartanom, melyre sehonnan semmi fizetésem nincsen, hanem az mit ez hitván pusztá jószágomból gyűthetek.”*⁵⁷

⁵⁰ MKA ADF 6. Nr. 60.

⁵¹ FELD-CABELLO 1980 67-68. p.

⁵² FELD-CABELLO 1980 67-68. p.

⁵³ SIMON 2000 116. p. Példaként lásd: NRA Fasc. 628. Nr. 52.

⁵⁴ PÁLFFY 1995 138. p.

⁵⁵ LOEBL I. 28. p.

⁵⁶ LOEBL I. 28. p.

⁵⁷ SZILÁGYI 1876 18. p.

Ecsed a kortársak leírása szerint már-már bevehetetlen erősségnek számított.⁵⁸ Erről tanúskodik Draskovich György kalocsai érsek 1586. június 18-án a Habsburg főhercegnek írt levele, melyben kifejtette álláspontját Ecsed várának helyzetéről. Véleménye szerint Báthory István lengyel király tervei közt nem szerepelt Ecsed megostromlása, de ha szerepelt volna is, a várat csak személyzete árulása esetén lehetett volna bevenni.⁵⁹ Draskovich annak a személyzetnek az árulására számított, amelyet – végrendelete szerint – Báthory igen gondosan válogatott meg. A testamentum megemlékezik az Ecseden szolgáló udvarbíróról, kántoros [vagyis jövedelmét a négy kántorbőjt idején kézhez kapó] drabantokról, hópénzes gyalogosokról, lovasokról, porkolábokról, hadnagyokról és tisztartókról is. Ezek közül csak néhányat ismerünk név szerint, azonban már a hozzájuk kapcsolódó adatok is sokat elmondanak Ecsed katonai szervitori rétegéről.

A porkolábok közül – akik a XVII. századtól már nem csak a várbeli börtön őreként, de a várbeli tárházak és várkapu kulcsának őrzőjeként is működtek⁶⁰ – Korpádi Mátyás és Cseres László nevét említi Báthory István. Korpádi, aki dominusza jóvoltából Encsencs-beli birtokokat bírt, 1590-ben már biztosan ecsedi porkoláb volt,⁶¹ 1596-ban pedig már várnagyként tűnik fel a vármegyei jegyzőkönyvekben.⁶² 1603-ban Cseres László volt az egyedüli porkoláb Ecseden, akit Báthory többször is felszólított, hogy holtá után is maradjon hozzá hűséges, és tartsa magát a testamentum rendelkezéseire.⁶³ Cserest Báthory egyébként már régebről ismerhette, hiszen későbbi porkolábja akkor esett török fogságba, mikor Szatmár vármegye számára teljesített szolgálatot.⁶⁴

1603-ból ismerjük Ecsed gyalog- és lovas hadnagyát is. A lovasok parancsnoka az a Bessenyei Mihály volt, aki már régebb óta állt Báthory szolgálatában, és aki korábban feladta Cserépvárat a törököknek.⁶⁵ Talán épp ezért Báthory többször is megismételte végakarataiban, hogy Bessenyeitől olyan feltétlen hűséget vár el, hogy annak még a haláltól való félelem se szabhasson gátat. Ahogy fogalmazott: „*mutasd meg holtom után is, Mihali uram, igaz zolgam voltal, halalodat se kemelljed, az en töb uitez zolgaym közöt zazlomat tiztesseggel halalodig visellied, es mynd adig hyuen zolgally, amig kiuantatik (...)*”⁶⁶

⁵⁸ BAGOSSY–DOMAHIDY 1908 és REISZIG–GORZÓ 1908

⁵⁹ JEDLIČSKA 1897 240.p.

⁶⁰ VARGA 2001 471.p.

⁶¹ GÉRESI 1885 478. p.

⁶² BALOGH 1986 fol. 40.

⁶³ VADÁSZ 2002 87. p.

⁶⁴ BALOGH 1986 fol. 7.

⁶⁵ MIZSER 2006 527. p.

⁶⁶ VADÁSZ 2002 86. p.

Báthory magtalan halála, örökségének sorsa miatt szervitori köre arra is alkalmas, hogy a korszak katonáskodó rétegének társadalmi és földrajzi mobilitását mérjük vele. A kutatásnak már ebben a stádiumában is két jelentős, az ecsedi udvaron túlmutató irányba mutató adatok állnak rendelkezésünkre arról, hogyan élt tovább az országbíró halála után földesúri familiájának gépezete. Ebben az időben a gyaloghadnagyi pozíciót Csornási Tamás viselte Ecseden. Felelőssége talán még Bessenyejét is meghaladta, hiszen a vár körül ólálkodó kamarai emberek jelenlétében igen meg kellett fontolnia, hogy kiket enged be a sorompós kapun keresztül.⁶⁷ Csornási még egy 1612 februárjában kelt, az ecsedi lovas és gyalogosok által bizonyos Bogdány János és fia, Ferenc ügyében írt levelében is mint gyaloghadnagy szerepelt, így tehát Báthory Gábor is igényt tartott szolgálataira.⁶⁸

Báthory életének utolsó éveiben Dúló Gergely volt Ecsed hadnagya. Minthogy a végrendelet Dúlót csak Báthory István egy másik szervitorának, Béli Pálnak özvegyével kötött házasságáról, és az ezáltal elnyert lugasi jószág kapcsán jegyzi,⁶⁹ úgy tűnik, Dúló csak 1603 után lépett Báthory szolgálatába. Ugyanakkor nagyjából csak 1604-ig maradhatott az országbíró mellett, mert – Bocskai parancsából – 1605-ben már 3000 hajdú kapitányként Sziléziába vezetett portyát.⁷⁰

3.) Közigazgatás, gazdaság

Ecsedi Báthory István földesúri familiáját vizsgálva elkülöníthető egy olyan csoport, amely személyi állományában a katonai rétegnél sokkal jobban „dokumentált”: az igazgatási vagy közigazgatási és gazdasági szerepeket ellátó szervitoroké. Ennél a rétegnél a gazdasági feladatok gyakran nem különültek el élesen, sokkal inkább az igazgatási feladatokhoz kapcsolódtak, egyfajta járulékos szerepkörként. Így az ehhez a csoporthoz tartozó szervitorok feladatkörüket, kötelezettségeiket tekintve nem egyszer az udvart irányító személyzethez is kötődtek, sőt tagjai voltak porkolábként, komornyikként, titkárként, vagy tisztartóként. Annak ellenére, hogy az ecsedi udvartartás jellemzői egyelőre csak halványan körvonalazódnak, az udvari rendtartások és instrukciók hiányában – melyekről Báthory István végrendeletében ugyan említést tesz, azonban mindmáig egy ilyen dokumentum sem került elő – az igazgatási réteg egy szélesebb spektrumát vizsgálom, ahol nagyobb számban a Báthory által viselt főispáni és országbírói „hivatalok” emberei kerülnek elő. Ezen csoport tanulmányozását különösen indokoltá teszi, hogy általuk képet nyerhetünk az országbíró

⁶⁷ VADÁSZ 2002. 87. p.

⁶⁸ Károlyi Lad 45. fol. 146.

⁶⁹ VADÁSZ 64- 65. p.

⁷⁰ NYAKAS 2005 71. p. és NAGY 1969 16. p.

tágabb környezetéről is, és ezáltal kontextusba helyezhetjük a hozzá szorosabban kötődő szervitorok körét. Még ennél is fontosabb indok azonban az a tendencia, mely elsősorban Dominkovits Péter munkái nyomán⁷¹ tárul elénk, hogy a főispáni tisztséget is viselő dominuszok szervitorai a vármegyei közigazgatásban is fontos szerepet vállaltak. Ez a jelenség elsősorban a vármegye tényleges irányítóit, az alispánokat érintette, de a tekintélyesebb főurak befolyása gyakran a szolgabírói szintig érzékeltette hatását.⁷² A vármegyei tisztviselők és a nagybirtokos urak intézményesült kapcsolatáról nem maradt fenn familiárisi szerződés,⁷³ azonban a nagyszámú dunántúli példa azt mutatja, hogy érdemes megvizsgálni az ecsedi Báthory István által irányított vármegyék vezetőrétegét is.

Habár mindezek alapján világosan kirajzolódik Báthory István szervitori körének összetettsége, illetve a különböző rétegek közötti átfedések, ahol egy személy egyszerre elláthat katonai és gazdasági, vagy igazgatási és reprezentációs feladatokat, úgy gondolom, hogy a hivatali- és magán szervitorok szétválasztásával az országbíró famíliájának egy átláthatóbb képét kaphatjuk.

3.a) A vármegyei hivatalviselők

Köztudott, a kora újkori magyar vármegyékben az alispánok személye nem egyszer a térség legnagyobb hatalmú főurainak óhajától függött. Olyannyira igaz ez, hogy Sopron vármegyében az Esterházyaknak és Nádasdyaknak – a térség két legmeghatározóbb főúri családjának – rivalizálása olykor a szolgabírói szintig is lemenő küzdelmeket hozott.⁷⁴ Az ecsedi Báthory István által irányított vármegyékben ez a helyzet nem állhatott elő, hiszen az országbíró hatalma és tekintélye olyan egyedülálló volt a felső-magyarországi részeken, hogy Szabolcsban és Szatmárban nem is akadhatott kihívója. Nem csoda hát, hogy kortársai mennyire félték és tisztelték, és hogy magánleveleikben csak „az Úr”-ként emlegették.⁷⁵

Ezen a ponton fontos kitérni az első látásra „kakukkfőőknak” tekinthető somogyi főispáni címre. A család somogyi birtokai a Marczaliakkal kötött házasság útján kerültek az ecsedi Báthoryakhoz, még a XV. század folyamán.⁷⁶ Ettől kezdve a Báthoryak a vármegye meghatározó családjai közé emelkedtek, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a XVI. században

⁷¹ A vármegyei tisztséget is viselő szervitorokra a teljesség igénye nélkül lásd: Dominkovits 2000, DOMINKOVITS 2002, DOMINKOVITS 2003, DOMINKOVITS 2005, DOMINKOVITS 2006, DOMINKOVITS 2010

⁷² DOMINKOVITS 2010 436. p.

⁷³ IVÁNYI 1984 174. p.

⁷⁴ DOMINKOVITS 2010 436. p.

⁷⁵ RMKT 575. p.

⁷⁶ NAGY I. 226. p.

az 1535-től 1563-ig terjedő időszakot leszámítva, végig ők viselték a főispáni tisztséget.⁷⁷ Ecsedi Báthory István első hivatali szerepe is ide köthető, hiszen már 1573-tól – vagyis tizennyolc éves korától – kezdve nagybátyjával, Báthory Miklóssal megosztva volt a vármegye főispánja.⁷⁸ A távol eső birtokokat azonban a Báthoryak nem látogatták, és gyakorlatilag nem is igen folytak bele a vármegye életébe.⁷⁹ 1596-tól azonban ezt már elvileg sem igen tehették volna meg, hiszen ekkortól kezdve Zala és Somogy vármegyék működését összevonták.⁸⁰ Habár törvényben rögzítették (1596:XLI tc.), hogy Babócsa urának és Somogy vármegye főispánjának, Báthory Istvánnak a jogai sértetlenek maradnak, az országbíró innentől kezdve már csupán névleg viselte a somogyi főispáni címet.⁸¹ Ezért terjedelmi okokból eltekintek attól, hogy ebben a dolgozatban a Somogy vármegyei nemességet és tisztikart is megvizsgáljam, annál is inkább, mert a távolság és az oszmán előretörés nyomán nem jutott jelentős szerephez Báthory famíliájában. A Báthoryak Somogy vármegyei jelenlétének azonban még így is megvoltak a maga időálló lenyomatai. A hódoltsági területekről birtokukat elvesztő, a Magyar Királyságba menekülő nemesek, parasztpolgárok között név szerint is ismerünk olyanokat, akik Báthory István szárnyai alatt leltek menedékre. Ilyen példa a Szakály Ferenc által nyírbátori szponzornak nevezett Somogyi Péter családja,⁸² de a Veszprém vármegyei rátóti Gyulaffyak közül is megjelentek ecsedi Báthory István környezetében.⁸³ Ezek azonban – egyelőre legalábbis – egyedülálló példák, melyek alapján lehetetlen az ecsedi várúr dunántúli kapcsolatainak megrajzolása.

Báthory István familiárisi köre tehát döntően szatmári és szabolcsi nemesi családok szülötteiből tevődött össze. Éppen ezért, Báthory szervitorairól beszélve nem lehet megkerülni ezen vármegyék tisztikarának vizsgálatát sem. Kiváltképp, mert a magánföldesúri familiárisi kör illetve a vármegyei nemesség kapcsolatáról több meghatározó tanulmány is rendelkezésünkre áll. A sokáig e két csoport szembenállását vizsgáló, ellentéteiket hangsúlyozó szemlélet mellett él egy olyan irány is, mely a főúri szervitorok és vármegyei nemesség között lévő bonyolult kölcsönhatásokat, személyi átfedéseket illetve egyéb

⁷⁷ FALLENBÜCHL 1994 94-95. p. Fallenbüchl munkája azonban nem mentes a hibáktól, így adatait csak az ennél teljesebb archontológia hiányában használom Erről a problémáról lásd: PÁLFFY 1995/B

⁷⁸ FALLENBÜCHL 1994 95. p.

⁷⁹ REISZIG 1914

⁸⁰ PÁLFFY 2001

⁸¹ Ahogy azt már korábban említettem, a Báthoryak végleges kiszorulását Somogyból Babócsa 1600-ban történő eleste jelentette, REISZIG 1914

⁸² Somogyi Péter működéséről lásd: SZAKÁLY 1995

⁸³ Ilyen volt Gyulaffy András, a történetíró Gyulaffy Lestár testvére. VADÁSZ 2002 58. p. A Gyulaffyakról: NAGY IV. 484. p.

kapcsolódási pontokat vizsgálja.⁸⁴ Ecsedi Báthory István esetében mindenképpen ez az utóbbi megközelítés célravezetőbb, hiszen az eddig megismert források alapján nem észlelhető ellentét a vagyonos földbirtokos szervitorai és a familiárisi körön kívüli vármegyei nemesség között. Mi több, sokkal inkább a két csoport közötti, több szálon futó kapcsolatrendszer bukkan elő a földesúr illetve a törvényhatóság szolgálatában álló személyek prozopográfiai vizsgálatával. Jelen dolgozatomnak nem célja e rendkívül összetett kapcsolatrendszernek teljes körű feltárása, hiszen ez nem csupán további kutatásokat, de egy önálló tanulmányt is igényelne. Így sokkal inkább a Szabolcs és Szatmár vármegyei nemesség vezető rétegét vizsgálom, feltételezve, hogy ennek nem csekély része valamilyen módon Báthory famíliájához kötődött.

Hogy letehessem e bonyolult viszonyrendszer vizsgálatának alapjait, feltétlenül szükséges az ecsedi Báthory István alatt működő szabolcsi és szatmári törvényhatóságok személyi állományának minél behatóbb ismerete. Ez annyit jelent, hogy a főispán által jelölt, de a vármegye nemessége által választott⁸⁵ alispánokon (*vicecomes*) túl hasznos lehet összegyűjteni a járások élén álló szolgabírókat (*judex nobilium, judlium*), a szolgabírák munkáját segítő esküdteket (*jurati assessores, jurassores*), a vármegye pénzügyeit kezelő adószedőket (*perceptor*) a hivatali írásbeliség meghatározó személyeit, a jegyzőket (*notarius*), és az országgyűlésre delegált követeket is.⁸⁶

Érdemes figyelembe venni azt a tényt, hogy noha archontológia egyik vármegye esetében sem készült, Szatmárról, elsősorban a vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből készült regesztáknak köszönhetően⁸⁷ sokkal átfogóbb kép festhető, mint Szabolcsról.⁸⁸ Így az 1593 és 1605 közötti időszak jóformán összes szatmári alispánját, szolgabíráját, esküdtjét, országgyűlési követét, de még jegyzőjét is ismerjük, a precíz levéltáros feltárómunka eredményeit pedig tovább bővíthetik a Szirmay Antal és Nagy Iván által gyűjtött – részben közreadatlan, ismeretlen – adatok.⁸⁹ Szabolcs vármegyében ezzel szemben az eligazodást csupán a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve Nagy Iván és Borovszky Samu adatai segítik.⁹⁰ Ami már ennyi alapján is szembetűnő, az az, hogy a szabolcsi tisztikarban kis

⁸⁴ Erről elsősorban lásd: IVÁNYI 1984, VARGA 1983 illetve Dominkovits 2000, DOMINKOVITS 2002, DOMINKOVITS 2003, DOMINKOVITS 2005, DOMINKOVITS 2006, DOMINKOVITS 2010

⁸⁵ Lásd: 1548 :LXX. tc.

⁸⁶ A vármegyei tisztikarra lásd: DOMINKOVITS 2010 425.p., FEKETE 1914 és PÁLFFY 2010 312-313.p.

⁸⁷ A XVI-XVII. századi Szatmár vármegyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyveiből Balogh István, Henzsel Ágota valamint Küstlerné Virág Éva készítettek regesztákat. Lásd: BALOGH 1986, HENZSEL 1996, KÜSTLERNÉ 1997

⁸⁸ A két vármegye tisztikarának archontológiájára lásd: I. és II. sz. Melléklet

⁸⁹ SZIRMAY 1809 és SZIRMAY 1810, valamint Nagy Iván archontológiai jegyzéke (OSzK Kt Fol. Hung. 2210.). Nagy Iván adatait természetesen fenntartással kell kezelni, de megfelelő archontológia hiányában kiegészíthetik eddigi ismereteinket.

⁹⁰ Jegyzőkönyvek meg Nagy Iván REISZIG 1900/B

számmal képviseltették magukat a vármegye leggazdagabb birtokosai.⁹¹ Így az 50 háznál többel rendelkező földesurak közül csupán kettő, Kállay Lőrinc és Szokoly Miklós viseltek alispáni tisztséget, ez utóbbi azonban, mint alországbíró és Szatmár vármegyei országgyűlési követ, nem maradt meg Szabolcs határain belül, és nem csupán itt kereste, illetve találta meg a boldogulás útját.⁹² A többi alispán tekintetében elmondható, hogy négyüknek családja bírt 20-50 házat a megyében (Apagy, Kemece, Ramocsaházy, Vay), a többi alispán ennél szerényebb vagyonnal rendelkezett, olyannyira, hogy sok szatmári alispán és országgyűlési követ jelentősebb birtoktest ura volt Szabolcsban, mint maguk a szabolcsi tiszttviselők. A szabolcsi alispánok sorában ráadásul csak egy olyan van – éppen Szokoly Miklós – akit bizonyítottan szorosabb kapcsolat fűzött ecsedi Báthory Istvánhoz.

A jelenleg elérhető adatok alapján úgy tűnik, hogy a Szatmár vármegyei tisztikarból többen tudtak Báthory közegebe csatlakozni, vagy épp fordítva, Báthory köréből több szervitor kapott törvényhatósági hivatalt Szatmárban. Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a szatmári hivatalviselők közül hárman is megjelennek az országbíró végrendeletében. Ezek a személyek név szerint: bacskai Anarcsy Péter, Csomaközy Péter és mezőtermi Vetéssy László. A régi, Szatmár és Zemplén vármegyékben birtokos Anarcsy család⁹³ Péter nevű sarja fia kapcsán került be a testamentumba, akire Báthory az ábrahámfalvi birtokot hagyományozta.⁹⁴ A hasonlóan ősi, eredetét a Kaplyon nemzetségből levezető⁹⁵ Csomaközy család, mint Báthory radványi birtokának zálogjogosultja szerepelt a végrendeletben, de később, az országbíró halála után jelentős birtokokba iktatták be.⁹⁶ A három személy közül vitathatatlanul Vetéssy Lászlóval volt a legszorosabb Báthory kapcsolata, olyannyira, hogy az országbíró végrendeletének egy pontján legjámborabb szolgálai között említi: *„Zolgaymat jozagokbann meg ne haborichak atjamfyay, de igi, hogy ők is az en testamentumosom mellett igazan uegig zolgallianak hiuenn, feiek fenn allataig, ugian ne banthassak az en iamborol zolgalo zolgaimat, se azoknak maradokit, főkeppenn Machkassi Mihalt, Pető Estuant, Besenjei Mihalt, Tatai Imrehet, Uetessi Lazlot, Zegi Benedeket.”*⁹⁷ Vetéssyvel kapcsolatban értékes adatokat nyújt 1610-ben kelt, a Károlyi család levéltárában

⁹¹ A birtokokat a Reiszig Ede által közölt 1598-as összeírás alapján ismertetem. REISZIG 1900/B

⁹² Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a korszakban két Szokoly Miklós is élt, így valószínű, hogy itt a későbbi alországbíró nagybátyjáról van szó. A Szokolyakkal kapcsolatos problémákat a későbbiekben ismertetem.

⁹³ NAGY I. 33-34. p.

⁹⁴ Vadász 2002 85.p.

⁹⁵ REISZIG 1900/A

⁹⁶ Vadász 2002 64.p.

⁹⁷ Vadász 2002 58. p.

fennmaradt végrendelete.⁹⁸ Ez alapján értesülhetünk arról, hogy második felesége Csomaközy Anna volt, így a két ősi családot rokoni szálak fűzték egymáshoz, illetve, hogy odaadó szolgálataért még Báthory Gábortól is nyert birtokokat. Ecsedhez köti az alispánt a Czeplédi János református lelkésszel ápolta barátsága is, melynek nyomán Vetéssy fiai sorsát az ecsedi prédikátor gondjaira bízta.⁹⁹

Néhány további adat a szervitori körön belüli házassági politikára, a teljesség igénye nélkül: rokoni szálak fűzték egymáshoz a Csomaközyeket a Károlyiakkal és a Bagossyakkal is, a Vetéssyket az Anarcsyakkal vagy a Rozsályi Kunokat a Bácsmegyiekkel, és még sorolhatnám. Ugyanaz a jelenség észlelhető tehát itt is, mint pár évtizeddel később a Batthyány-familiárisok esetén, akik házasságkötéseik révén kerültek rokoni kapcsolatba és monopolizálták a főúri udvar – ezáltal pedig a vármegye – irányítását.¹⁰⁰

3.b) Az országbírói „hivatal” emberei

A Báthory mellett szolgáló hivatali tisztviselők egy igen fontos csoportját alkották az országbírói „hivatal” emberei. Minthogy az országbírói méltóság kora újkori történetének feldolgozásával még adós a magyar kormányzat- illetve jogtörténet,¹⁰¹ nehéz átfogó képet alkotni ezen tisztség jelentőségéről, illetve a korszak országbíróinak tevékenységéről. A kevés támaszpont egyike az országbírók körül mozgó „személyzet” vizsgálata lehet.

Ecsedi Báthory István országbíróságának idejéből egy alországbíróról és két ítélmesterről maradtak fenn adatok. Ez előbbi a már említett Szokoly Miklós volt, aki rokonságban is állt Báthoryval, és mint látni fogjuk, egyik főemberének számított. A két ítélmester nebojszai Balogh Gergely és Perekey Miklós.¹⁰² Balogh már Báthory Miklós idején is ezt a hivatalt viselte,¹⁰³ így ő nagybátyja apparátusából „öröksége” volt Báthory Istvánnak. Perekey 1579 és 1591 között királyi ügyigazgató volt, majd a XVI/XVII. század fordulóján lett ítélmester és ecsedi Báthory bizalmas familiárisa.¹⁰⁴ Hogy Báthory mennyire megbízott Perekeyben, azt bizonyítja az is, hogy Bay Mihály mellett őt küldte nyugat-

⁹⁸ GÉRESI 1887 67-70. p.

⁹⁹ GÉRESI 1887 69. p.

¹⁰⁰ Varga 2001. 473. p.

¹⁰¹ Ahogy már említettem, erről máig a legrészletesebb összefoglaló: FRANKL 1863. További adatokra a teljesség igénye nélkül: ECKHART 2000, BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1961, CSIZMADIA–KOVÁCS 2003.

¹⁰² Néhány példa ítélmesterként való említésükre: BÓNIS 1976 674. p. FALLENBÜCHL 2002 235.p Balogh által ítélmesterként aláírt dokumentumra: NRA fasc. 824. Nr. 2. illetve NRA fasc. 824. Nr. 9. Fallenbüchl Keresztury Andrást is ítélmesternek mondja 1597 és 1625 között, azonban Benda Kálmánnál még 1607-ben is mint személynöki ítélmester szerepel: BENDA 1972/B

¹⁰³ Balogh ítélmesteri minőségében írt levelére lásd: DÖBRENTÉI 1840 290. p.

¹⁰⁴ DOMINKOVITS 2010/B 9. p.

magyarországi vagy akár pozsonyi, prágai követségbe, amiről végrendeletében¹⁰⁵ és Pálffy Miklósnak 1600-ban írt, már idézett levelében is említést tett.¹⁰⁶

Kisvárdai Szokoly Miklós alországbíró Báthory feltétlen bizalmát élvező, és egyben egy igen összetett feladatkört ellátó familiárisa volt. A dominuszi-szervitori kapcsolaton túl a köznemest a főúrral rokon szálak is összekötötték, amik még szorosabbá váltak, mikor Szokoly a Báthory Istvánhoz igen közel álló Telegdy Pál húgát, Katát vette feleségül.¹⁰⁷ A Szokoly, Losonczy, Várday, Telegdy, Dobó családok viszonyrendszere a korszakban rendkívül bonyolulttan rajzolódik ki.¹⁰⁸ Szokoly tekintetében a Telegdy Katával kötött házasságán túl annyit érdemes elmondani, hogy nagybátyja, Miklós Várday Mihály árván maradt unokaöccsének és húgának, Várday Jánosnak és Katának gondviselője volt,¹⁰⁹ így az ifjabb Szokoly Miklós is sok időt tölthetett Kisvárdán. A később „Pallas ivadékaihoz” tartozó Szokoly¹¹⁰ páratlan műveltségét a bécsi jezsuita gimnáziumban alapozta meg.¹¹¹ Mint azt később látni fogjuk tehát, Szokoly az ecsedi udvar értelmiségének egy kiemelkedő reprezentánsa volt, ugyanakkor szellemiekben a legkevésbé sem alávetettje Báthory Istvánnak, mi több, katolikus kisvárdai udvara a református Ecsed mellett egy más típusú szellemi központként működött a térségben.¹¹²

Szokoly Miklós Báthory István mellett fontos politikai megbízatásokat nyert. 1593-ban az országgyűlésre meghívott főrendek közt volt jelen, mint a távollévő országbíró követe.¹¹³ Szokolyt, mint az 1580-as és 1590-es évek köznemesi ellenzékének vezérét,¹¹⁴ a bécsi udvar igyekezett az országgyűlésektől távol tartani – 1598-ban királyi megintésben is részesült, hogy a törökkel vívott háború idején ne szítson ellentétet a rendek és udvar között¹¹⁵ –, ám Báthory befolyásának köszönhetően mégis jelen lehetett a diéta tárgyalásain.¹¹⁶ 1597-ben aztán Szokoly, Szatmár vármegye országgyűlési követeként újra eljutott a köznemesség politizálásának legfelső helyszínére. A diétákon való részvétel előtt azonban Szokoly ellátott kisebb, regionális feladatokat is, így az 1587-88. évi országgyűlés Rákóczi Zsigmond mellett

¹⁰⁵ VADÁSZ 2002 51. p.

¹⁰⁶ Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1. L 3. F 3. Nr. n.

¹⁰⁷ A Szokoly családfát lásd: NAGY X. 786-787. és RADVÁNSZKY 1868 510. p. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a misszilisek tanúsága szerint ecsedi Báthory István nem kedvelte különösebben Szokoly Miklóst Erről bővebben lásd: JANKOVICS-KŐSZEGHY 22. p.

¹⁰⁸ Legfrissebb tisztázás: JANKOVICS-KŐSZEGHY 5-7. p.

¹⁰⁹ A gyámságot ecsedi Báthory Miklósról és Dobó Ferencre bízta. Lásd: Várday Mihály végrendelete, In: RADVÁNSZKY 1879 118-121. p.

¹¹⁰ KLANICZAY 1985 28-29. p.

¹¹¹ SZELESTEI 1997 149-150. p.

¹¹² JANKOVICS – KŐSZEGHY 22. p.

¹¹³ Lásd: KOLTAI

¹¹⁴ TRÓCSÁNYI 1979 71. p.

¹¹⁵ JANKOVICS – KŐSZEGHY 23. p.

¹¹⁶ JENEI 1967 105. p.

őt jelölte ki a felső-magyarországi főkapitányság állapotát felmérő bizottság köznemesi tagjául.¹¹⁷ Ecsedi Báthory István mellett pedig személyesebb jellegű megbízásokat is kaphatott, hiszen Báthory egy Telegdy Pálhoz címzett levele arról tanúskodik, hogy Szokoly számított rá, hogy az országbíró őt küldi el maga helyett Báthory Zsigmond menyegzőjére.¹¹⁸

Szokoly Miklós hivatalviselésének egyik legizgalmasabb momentuma az lehetett, mikor 1595-ben Náprági Demeter aradi prépost és Kellemesi Mihály sárosi alispán társaságban a magyar segélykérő követség tagjaként a lengyel király, III. Zsigmond színe elé járult.¹¹⁹ Szokoly verse, mellyel a lengyel uralkodó előtt tisztelgett, nyomtatásban többször is megjelent.¹²⁰ E segélykérő sorok jól példázzák nem csak Szokoly humanista műveltségét, de a politizáló köznemes kétségbeesését is hazája agóniáját látva:

*„Ezek a mi pannóniai hazánknak, a már-már düledezőnek,
Keserves óhajtasai és könyörgései Tehozzád,
Vészekkel szomszédos király; segíts, mert a tűz közeledik
Sarmatiához; kegyes király, ismerd meg veszedelmeinket!”¹²¹*

3.c) Magánigazgatás emberei

Bár a közigazgatásban Báthory István mellett szolgálatot teljesítő nemesekről sokat tudunk, udvari rendtartások hiányában az ecsedi udvart igazgató, az uradalom gazdaságát irányító szervitorokról áll a legkevesebb adat rendelkezésre. Az egyedüli támpontot tehát Báthory István végrendelete jelenti. Ennek alapján azonosítható a Báthory-központ irányításának néhány képviselője, és általuk illusztrálhatóvá válik az ecsedi udvartartás embereinek helye Báthory családjában.

Ahhoz, hogy egy főúri udvar megfelelően működjön, nem csupán nagyszámú szolgálai személyzetre volt szükség, hanem az őket koordináló familiárisi körből kikerülő tisztviselőkre is.¹²² Ecsedi Báthory István végrendeletében említést tesz ugyan udvarbírájáról, és az udvart irányító egyéb személyekről is, többet mégis csak komornyikjáról (kamarás), titkáiról és testamentumos urairól tudunk.

¹¹⁷ FALUSSY 1989 344.p.

¹¹⁸ ECKHARDT 1944 168. p.

¹¹⁹ Erről a forrásokban lásd: BENITS 2009 188. p. Szakirodalom: JENEI 1965. 140. p.

¹²⁰ JANKOVICS – KÖSZEGHY 26. p.

¹²¹ Részlet. A szöveget Szentmártoni Szabó Géza fordításában lásd : JANKOVICS – KÖSZEGHY 26. p.

¹²² KOLTAI 2001 27. p.

Báthory komornyikja Bánchy János volt, aki szolgálataiért dominusától Encsencs-beli birtokokat kapott.¹²³ A főúri udvarokban a komornyikok legfőbb feladata az urak tárházának és pénztárának kezelése, a belső szobák és az ott található iratok felügyelete, továbbá az udvari szervitorok bérének kifizetése, ruháik beszerzése volt.¹²⁴ Báthory pótvégrendeletének tanúsága szerint Bánchy is hasonló feladatokat látott el Ecseden, hiszen az országbíró rábízta a titkára, Tatay István számára készített ruhák megőrzését, illetve vele készítette el Tatay javainak összeírását is,¹²⁵ a végrendeletben pedig mint Báthory tárházának kiváló ismerője tűnik fel.¹²⁶

Ecsedi Báthory István kiemelt bizalmát élvező szervitorai a mindenkorai titkárai voltak. Ez a hivatal a kora újkori főnemesi udvarokban a rangosabbak közé tartozott, és minthogy előfeltétele volt a magasabb iskolai képzettség, a műveltségre sokat adó ecsedi várúr különösen körültekintően választhatta ki titkárait.

Az 1580-as évek második feléből származó adatok szerint Báthory mellett ekkor az ifjú Rimay János működött secretariusként.¹²⁷ Mivel azonban Rimay Ecseden eltöltött évei alatt sokkal inkább az országbíró körülvevő értelmiségi réteghez kapcsolódott, és mert jelenleg nehéz meghatározni pontos feladatkörét az ecsedi udvar igazgatásában, a későhumanista költőt inkább sorolhatjuk a szervitorok azon csoportjába, amelynek „feladata” egy egyedülálló protestáns szellemi központ felvirágoztatása volt.

Tatay István klasszikus példája az olyan szervitornak, aki ura szolgálatában emelkedett fel és tett szert jelentősebb vagyona, ezzel pedig nemzedékeken át biztosította a megélhetést és társadalmi rangot családjá számára. Ecsedi Báthory Istvánnak nem csupán hűséges szervitora, de egyben bizalmas jó barátja volt. A köztük levő bizalmas kapcsolatot mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Báthory külön pótvégrendelettel igyekezett megvédeni az árván maradt Tatay-fiúk, István, Ferenc és János örökségét, miután testamentumában maga is bőkezűen hozzájárult vagyonuk gyarapításához. Mint az a végrendeletből és kiegészítéséből kiderül, Tatay gyermekeit eredetileg annak a Melith Pálnak a gyámságára bízta, aki Báthory szerint korábban egy bizonyos Kölcsey lány, Melith István lánya és a későbbi Tatayné Ibrányi Kata gondviselőjeként felélte azok vagyonát.¹²⁸ Ezzel magyarázta az országbíró, hogy

¹²³ GÉRESI 1887 478.p.

¹²⁴ KOLTAI 2001 28. p.

¹²⁵ RADVÁNSZKY 1879 218-219. pp. illetve VADÁSZ 2002 40.p.

¹²⁶ VADÁSZ 2002 37. p.

¹²⁷ Erről lásd: JENEI 1971 310. p., FERENCZI 1911 10. p., KOMLOVSZKI 1986 29. p. továbbá KESERŐ 1958 46. p.

¹²⁸ RADVÁNSZKY 1879 217. p.

szervitora korábbi döntését megbánta, és őt jelölte ki gyermekei főtutorául.¹²⁹ Hogy mennyire közel állhatott az országbíróhoz Tatay István, azt jelzi, hogy Báthory még bátyjáról, Imréről¹³⁰ és annak gyermekeiről is gondoskodott végrendeletében.¹³¹ Talán ennél is ékeesebb bizonyítéka Báthory ragaszkodásának, hogy Tatay fiai egy sor olyan értéktárgyat és fegyvert örökölhettek, melyeket az országbíró a Báthory család legkiemelkedőbb és általa igen nagyra becsült tagjaitól, István lengyel királytól és András erdélyi fejedelemtől kapott.¹³² Ugyancsak Tatay fontosságát jelzi, hogy Báthory a Tatay-hagyaték gondozását saját testamentumos uraira, Pető Istvánra és Macskássy Mihályra bízta.

Ecsedi Báthory István nem csupán Tatay gyermekeiről gondoskodott, titkárának magának is főpártfogója volt – ahogy Báthory írja: „*Tatai Istuant fiam ganant tartottam, feleseget is leaniom ganant tartottam*”-¹³³ így az jelentős adományokat kapott dominusztól.¹³⁴ Egy Telegdy Pálnak írt levél tanúsága szerint Báthory volt az is, aki 1594-ben kiházásította Tatayt a Szabolcsban és Szatmárban is birtokos Ibrányi családból származó Katával.¹³⁵ Tatayék nászajándékként a nagylelkű dominusztól az ecsedi várhoz tartozó baktai birtokokat kapták.¹³⁶ A fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy Báthory nem kizárólag lelkiismeretes munkája miatt kedvelte meg Tatayt és ezáltal családját, de nagy szerepet játszott ebben a titkár meggyőződéses kálvinizmusa is.¹³⁷ Tatay tekintélyét és elveihez való, urához hasonlóan makacs ragaszkodását mutatják azok a levelek is, melyeket a titkár Telegdy Pálhoz intézett, és amelyekben – Báthoryhoz hasonlóan – szinte soha nem mulasztotta el kigúnyolni Telegdyt „pápista” hitét.¹³⁸ Ugyanakkor ez az élcelődés a kettejük közti jó viszony bizonyítéka is, hisz – ahogy Tatay tréfásán biztosította erről a kállói kapitányt – barátságuk élete végéig fog tartani, csak lélekben ne kelljen vele egyesülnie: „*En mindenkor az mig elek az mint meggy mondotam kgd zolgaia vagiok, igazual. Egiebet vram nem talazt benem. (de azert vram ha az igaz hitre nem terz [ne] niluan hiked wram hagi lelekben nem akarok Egiut lenem veled.)*”¹³⁹

¹²⁹ A gyámok feladatairól lásd: HORN 1996, különösen 56-59.p.

¹³⁰ Van ahol Báthory István Imrét Tatay István öccsének mondja, lásd: RADVÁNSZKY 1879 216.p.

¹³¹ VADÁSZ 2002 41.p.

¹³² RADVÁNSZKY 1879 225-226. p.

¹³³ Vadász 2002 41. p.

¹³⁴ Ahogy pótvégrendeletében Báthory fogalmaz: „*valamennyi neki volt, mind én adtam ő nékie*”, RADVÁNSZKY 1879 216. p.

¹³⁵ ECKHARDT 1944 166. p.

¹³⁶ KOROKNAY 2006 67. p.

¹³⁷ Kerültek hozzá is a helmei prédikátor, Gyarmathy Miklós könyveiből, lásd: RADVÁNSZKY 1879 122. p.

¹³⁸ Tatay Telegdyhez intézett leveleire lásd: ECKHARDT 1944 172-178. p.

¹³⁹ ECKHARDT 1944 172-173. p.

Báthory István Tatayt követő titkára szintén szép karriert futott be az ecsedi udvarban. Petőfalvi Pethő István Báthory szavai nyomán még deákként kezdte pályafutását az országbíró mellett, hogy aztán főtitkárává és testamentumos urává lépjen elő.¹⁴⁰ Pethő, Báthory mellett, vagy annak követeként többször is jelen volt a Szatmár vármegyei tisztújító közgyűléseken is.¹⁴¹ Növekvő politikai befolyását jelzi, hogy Báthory halálát követően – miután dominusza jóvoltából jelentős birtokokba iktatták be¹⁴² – a vármegye több ízben is megválasztotta országgyűlési követnek.¹⁴³

Pethő István páratlan tekintélyét az ecsedi udvarban jelzi, hogy ő volt az egyik olyan szervitor Báthory famíliájában, akihez Bocskai leveleket intézett, mikor megpróbálta meggyőzni az országbírót, hogy álljon át az ő pártjára. Bocskai sorai jól példázzák, hogy szélesebb körben tudvalevő lehetett, hogy Pethő szava sokat számít az országbíró szemében:

„Azért kegyelmedet mint jóakaró barátunkat szeretettel kérjük, tudván őkegyelménél kegyelmednek is nem kicsin tekintet, az közönséges jóhoz mutassa kegyelmed annyi jóakaróját és szolgálatját, hogy intse őkegyelmét serio ez dologra; ne tartsa immár sokáig rejtekben nemzetéhez és hazájához való jóakaróját, hanem nyilatkoztassa ki, és finaliter resolválja őkegyelme magát ebből.”¹⁴⁴

Báthory István életének egy sarkalatos pontja végrendelete elkészítése, a hatalmas vagyon egyben tartására történő kísérlet volt. Így joggal kijelenthető, hogy az ecsedi udvarban az egyik fő bizalmi pozíció a testamentumos uraké lehetett. A végrendeletet végrehajtókra ugyanis hatalmas felelősség hárult, a temetés megszervezésén és lebonyolításán túl¹⁴⁵ igen körültekintően, és a végrendelkező minden szavát pontosan betartva kellett eljárniuk ahhoz, hogy a királyi kamarások ne tudják rátenni kezüket a hatalmas vagyonra.¹⁴⁶ Báthory ennek megfelelően főtestamentumosának a melléte már régen szolgáló füzéri várnagyot, az ekkor már igen koros¹⁴⁷ Bácsmegyey Gáspárt jelölte ki. Mellé azt a Macskássy Mihály rendelte, akiről csak annyit tudunk, hogy szolgálatával Báthory igen meg lehetett elégedve, hisz azon

¹⁴⁰ RADVÁNSZKY 1879 218.p.

¹⁴¹ Nevesint az 1597-es és 1603-as évben. Erről lásd: BALOGH 1981

¹⁴² VADÁSZ 2002 29.p.

¹⁴³ BENDA 1972 283. p.

¹⁴⁴ BENDA 1992 116. p.

¹⁴⁵ SZABÓ 1989 13. p.

¹⁴⁶ A vagyon elvesztésére, mint reális félelemre vonatkozó forrásokat és szakirodalmat lásd az 5. sz. jegyzetet.

¹⁴⁷ VADÁSZ 2002 37.p. Ahogy Báthory fogalmaz: „igen uenn ember”.

túl, hogy legjámborabb szolgálói közé sorolta,¹⁴⁸ 1590-ben Tatay Istvánon keresztül öccsét, Macskássy Gáspárt is beajánlotta Telegdy Pálnak Kisvárdára.¹⁴⁹

Báthory István leveleiben nem egyszer panaszkodott szolgálói váratlan halálára,¹⁵⁰ és még végrendelete lezárása előtt újabb csapás érte, ahogy írta: „*De yay ez ennekiem, hogy az en Istenem iambor zolgaymat igy zedegetj ky ez uilagboll, im mikor edig irogattam uolna testamentumosat, (...) tudnyllyk Bachmegey Gaspert, regi es hiu iambor zolgamat, az ur Isten ez uilagbol ki ueue (...).*”¹⁵¹ Báthory Bácsmegyei halálával főtestamentumossá Macskássy Mihályt léptette elő, az ő helyére pedig Pethő István került. Munkájuk segítésére Báthory még Vetéssy László „komáját és jámbor szolgálját” is felkérte, pénzzel honorálva fáradozásait.¹⁵²

4.) Értelmiségi réteg

4.a) Udvari papok ecsedi Báthory István szolgálatában

Az udvartörténet-kutatásnak Magyarországon egy kevésbé feltárt vonala a protestáns udvari papságé. A főúri udvarokban szolgálatot teljesítő papok származásának, munkásságának, kapcsolatrendszerének és karrierlehetőségeinek vizsgálata azonban – főképpen a vallásukat mélyen megélt és egyházuk iránt elkötelezett földesurak familiáinak esetében – korántsem elhanyagolható jelentőségű feladat. Különösen igaz ez Báthory Istvánra, akinek református udvari lelkészei nem csupán az ecsedi központ fényét emelték, de nagy szerepet játszottak a reformáció térségbeli előretörésében is. A vonatkozó források – elsősorban az országbíró végrendelete és levelei – valamint a szakirodalom alapján egyértelműen beazonosítható az ecsedi udvar minden első papja az 1594 és 1607 közötti időszakban.

Czeglédi Ferenc 1594 és 1597 között szolgált Báthory István udvarában, ismeretségük azonban régebbre datálható, hiszen Czeglédi Varannón volt lelkész Báthory ifjúkorában, mikor az a Varannó melletti Csicsva várában nevelkedett.¹⁵³ Az 1603-ban kelt testamentum szerint Czeglédi halála után jelentős könyvtár maradt az ecsedi egyházban, amelyet Báthory István is igyekezett gazdagítani később, így ide kerültek saját kéziratos munkái is.¹⁵⁴ Czeglédi kapcsolatait a térség vezető református lelkészeivel jól mutatja, hogy apósa az a Kopácsi

¹⁴⁸ VADÁSZ 2002 58.p.

¹⁴⁹ ECKHARDT 1944 175. p.

¹⁵⁰ Erre példa, mikor pattantyúsa hunyt el (Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1.L.3.F 3.Nr.105.), illetve mikor Báthory egyik levelében Veres Orbán nevű emberének haldoklásáról számolt be Telegdy Pálnak: ECKHARDT 1944 165-166.p.

¹⁵¹ VADÁSZ 2002 88. p.

¹⁵² VADÁSZ 2002 89. p.

¹⁵³ ZOVÁNYI 1918 214. p.

¹⁵⁴ RMKT 578. p.

István volt, aki részt vett az ecsedi Báthory István édesanyja, somlyói Báthory Anna védnöksége alatt megtartott 1545-ös erdődi zsinaton, majd a zempléni egyházmegye esperesi hivatalát is viselte.¹⁵⁵ Czeglédi maga is működött zempléni esperesként valamint olaszliszkai és sárospataki lelkészként, később pedig a sárospataki iskola rektoraként dolgozott.¹⁵⁶ Így, mikor ecsedi Báthory István őt nevezte ki ecsedi prédikátornak Fegyverneki Izsák nem győzte magasztalni a nagyságos úr választását, hogy egy olyan „*jeles képzettségű, feddhetetlen életű, érett ítéletű, nagy bölcsességű és több más kiválósággal ellátott teológust*”, mint Czeglédi bízott meg a feladat ellátásával.¹⁵⁷

Czeglédi Ferencet követően a wittenbergi tanulmányaiból hazatérő¹⁵⁸ Szegedi Király János lett az udvari prédikátor Ecseden. Működését hozzávetőlegesen 1597 és 1599 közé tehetjük.¹⁵⁹

Szegedi Király Jánost Monai János követte az udvari papok sorában, ő 1599 szeptembere és 1603 márciusa között viselte ezt a tisztséget. Elődeihez hasonlóan kortársai művelt lelkészként ismerték, és csakúgy, mint Szegedi Király János, ő is a wittenbergi egyetem diákja volt.¹⁶⁰ Vállalt lelkészséget Tasnádon,¹⁶¹ pályafutásának csúcsa azonban kétségkívül az volt, mikor Érdengelengen 1603 februárjában a közzsínat megválasztotta a tiszántúli református egyházkerület püspökének. Működésével kapcsolatban nagyok voltak az elvárások, amiknek azonban nem tudott megfelelni, hiszen kinevezése után alig egy hónappal elhunyt.¹⁶² Ecsedi Báthory István katolikusokkal szemben érzett ellenszenvéhez adalékokat szolgáltat Monai 1599 őszén kelt az országbírónak címzett levele.¹⁶³ Ebben a misszilisében a Tasnádon tartózkodó prédikátor az országbíró „pápista módon való temetkezéséről” korábban már feltett kérdéseire válaszolt – e sorok tehát újabb bizonyítékai annak, hogy Báthory mennyire ragaszkodott vallása dogmáihoz. Arról, hogy Monaival értekezhetett a hit és a Biblia elméletibb kérdéseiről is, a Münster-féle Bibliába Báthory által beleírt marginális szövegrészlet tanúskodik.¹⁶⁴

¹⁵⁵ ZOVÁNYI 1977 /B 336. p.

¹⁵⁶ ZOVÁNYI 1977/ A 167. és 365. p.

¹⁵⁷ Fegyverneki szavait idézi: ZOVÁNYI 1918 214., jelezve, hogy Fegyverneki szavait, illetve a dátumozást illetően felmerülnek kétségek.

¹⁵⁸ A Wittenbergben folytatott tanulmányokra lásd: SZABÓ 1941 110.p.

¹⁵⁹ SZABÓ 1990 258. p.

¹⁶⁰ SZABÓ 1941 66. p.

¹⁶¹ ZSINKA 1927 155. p.

¹⁶² ZOVÁNYI – NAGY 1939 25. p.

¹⁶³ Zichy Fasc. 509. Nr. 194 Közzéteszi: SZABÓ 1990

¹⁶⁴ Ez az 1546-ban Bázelen kiadott Münster-féle biblia egy példánya, mely megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatvány Tár gyűjteményében. Bővebben róla lásd: VADÁSZ 2003

Monai Jánost szolgálati ideje alatt Óvári Sidó Mihály¹⁶⁵ segítette másodpapként.¹⁶⁶ A korszakban szinte már magától értetődővé vált, hogy Ecseden csak külföldi egyetemet megjárta lelkész viselhet bármilyen hivatalt, így Óvári is – 1596-tól kezdődően – Wittenbergben folytatatta tanulmányait.¹⁶⁷

Báthory udvari papjai közül a legnagyobb karriert kétségtelenül Hodászi Pap Lukács futotta be.¹⁶⁸ Hodászi tanulmányait Nagyváradon kezdte meg, hogy aztán külföldön, előbb Wittenbergben, majd pedig Heidelbergben folytassa.¹⁶⁹ Külföldi tartózkodása után hazatérve 1585-től 1595-ig először káplánként szolgált Ecseden. Ezt követően, 1595-től 1603-ig debreceni lelkészként működött, így jóformán pályafutása egésze egy kisebb térséghez kötődött, ahogy a korszakban ez igen jellemzővé vált a lelkészek körében.¹⁷⁰ 1603-ban aztán visszatért Ecsedre, hogy egészen 1607-ig már első papként lehessen jelen Báthory István udvarában. A mindenkori ecsedi udvari papok, de különösen Hodászi tekintélyét jelzi, hogy az országbíró környezetéből Pethő István titkár mellett ő volt az, akihez Bocskai azzal a kéréssel fordult, hogy győzze meg urát a felkelés támogatásáról.¹⁷¹ Ez annyit jelent, hogy maga Bocskai is úgy vélte, hogy legnagyobb hatással a mélyen vallásos főúrra egy egyházi személy lehet.¹⁷² A Bocskai-Hodászi levelezésnek három tétele ismert, melyeknek mindegyike azt sugallja, Bocskai mindent megtett azért, hogy meggyőzze Báthoryt; illetve azt is, hogy az ecsedi várúr prédikátora – sok más Báthory-szervitorhoz hasonlóan – hajlott az árpártolásra.

Hodászit 1604-ben a csengeri zsinaton – okkal feltételezhetjük, hogy épp ecsedi Báthory István befolyásának köszönhetően – megválasztották a tiszántúli református egyházkerület püspökének.¹⁷³ 1609-ben pedig II. Mátyás nemesi címet adományozott neki, nejének, Fabó Margitnak, illetve András és Mihály nevű fiaiknak is.¹⁷⁴

Hodászi mellett az a Czeglédi János volt Ecsed káplánja, akit Báthory István unokaöccse és gyámfia, Báthory Gábor nevelőjévé is megtett. Czeglédi János Hodászi távozta után 1607-től első pap, majd pedig rövidesen esperes is lett. Czeglédi Báthory udvartartásának egyik legműveltebb képviselőjének számított, jogi, teológiai, bölcséleti és orvosi

¹⁶⁵ Óváriról ezen kívül igen kevés adat áll rendelkezésre. 1615-ben Nyírcsászáriban tűnik fel (ZSINKA1929), majd 1627-ben Örösön, prédikátorként (BODNÁR 2003 613.p)

¹⁶⁶ SZABÓ 1990 257. p.

¹⁶⁷ SZABÓ 1941 144. p.

¹⁶⁸ Életéről bővebben lásd: ZOVÁNYI 1977/B 258.p.

¹⁶⁹ ZOVÁNYI 1977/B 258.p.

¹⁷⁰ PÉTER 1995 224. p.

¹⁷¹ BENDA 1992 116-118.p. A címzett Vadas Lukácsként szerepel, feltehetően félreolvasásból adódóan.

¹⁷² VADÁSZ 2005 158. p.

¹⁷³ ZOVÁNYI–NAGY 1939 25. p.

¹⁷⁴ ZOVÁNYI 1977 258. p.

tudományokban is jártas volt, a wittenbergi és heidelbergi egyetemek mellett még Padovában is folytatott tanulmányokat.¹⁷⁵ Ecsedi Báthory István révén Czeglédi az északkelet-magyarországi főurak igen kedvelt orvosa lett, erről tanúskodik az a négy fennmaradt levele is, melyben orvosi tanácsokkal látja el Nyáry Pálné Várday Katát.¹⁷⁶ Czeglédi életének egyik legkülönlegesebb fejezete a Bocskai seregében való prédikátori szolgálat lehetett.

Ugyanakkor Czeglédi János volt az az ember is, akinek későbbi működése kapcsán talán a leginkább látható az ecsedi familiárisi kör továbbélése Báthory István halála után. Hiszen Czeglédi azon túl, hogy a bizalmas szervitor, Vetéssy László végrendeletében is megjelent, az általa nevelt Báthory Gábor udvartartásának is tagja lett, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a korábbi ecsedi káplán 1608. szeptember 18-án és 1609. április 27-én is – az akkor már erdélyi fejedelem – Báthory Gábor kíséretének tagja volt Kolozsváron.¹⁷⁷

Báthory Istvánról, a humanista főúrról lehetetlen úgy beszélni, hogy ne említsük meg mecénási szerepét is. Báthorynak ez a tevékenysége familiárisi körét vizsgálva sem elhanyagolható szempont, hiszen – amint azt láthattuk a Tatay-árvák esetében is – az ecsedi udvar biztos háttérrel jelentett a tanulni kívánó, protestáns ifjak számára. Így, ha a Báthory által pártolt diákok nem is éltek az országbíró közvetlen környezetében, mégis szellemi teljesítményükkel és kálvinista meggyőződésükkel a tágabban értelmezett Báthory-família fontos tagjaivá válhattak.

Báthory bőkezű támogatója volt a debreceni és sárospataki református kollégiumoknak, illetve több ifjú külföldi tanulmányaihoz is hozzájárult anyagilag.¹⁷⁸ Ebből is kitűnik, hogy mecénási tevékenysége nem választható el egyházszerzői munkásságától.

Kiemelendő a Báthory István által Szepsiben alapított iskola is, melynek diákjai közül sokan németalföldi egyetemeken folytatták tanulmányaikat. Többek neve fennmaradt az utókor számára, hisz írók, lelkészek, vagy történetírók lettek, úgy mint, Szepsi Korocz György (később Bocskai írnoka), Szepsi Macer János, Szepsi Lányi Mihály, Szepsi Laczkó Máté, vagy Szepsi Csombor Márton.¹⁷⁹ E névsort áttekintve fontos kiemelni, hogy a Szepsi mezővárosából induló, később több külföldi egyetemen peregrináló diákok nevükben mindvégig megőrizték a Báthory által alapított schola emlékezetét. A patrónus iránt érzett háláról tanúskodnak Szepsi Laczkó Máté Báthory István halálakor írt szavai is: *„Ez Báthory Istvánt az Isten sokféle ajándékkal látogatta volt. Az igaz reliigionnak articulust*

¹⁷⁵ HELTAI 1982 268. p.

¹⁷⁶ Közzéteszi: KOVÁCS-KULCSÁR 1967

¹⁷⁷ JENEY-TÓTH 2008 Keserű Bálint szerint Czeglédi még Bethlen István prédikátora is volt Ecseden. KESERŰ 1966. 5.p.

¹⁷⁸ RMKT 578. p.

¹⁷⁹ SZABADI 2008 101.p.

fundamendum szerént jól tudta, bibliothecában igen gyönyörködött, költségével esztendőnként a religio propagálására és oltalmazására sokakat promoveált.”¹⁸⁰

4.b) Rimay János és ecsedi Báthory István

Báthory István ecsedi várában egy, a háborús viszontagságoktól és gondterhes időktől elzárt, virágzó humanista központot alakított ki. Művelt udvari papjai mellett, akiknek köszönhetően a főúr a keresztyén hit mély megélésén túl annak vallási dogmáiról is magas szinten értekezhetett, a kor nagy tudású humanistái voltak azok, akik tovább emelték az ecsedi udvar fényét. Az országbíró művészetekhez és legfőképpen az irodalomhoz fűződő viszonya azért is kiemelkedő jelentőségű, mert tovább árnyalja a nem egyszer rideg, kevély emberként ábrázolt Báthory személyiségét.¹⁸¹

Az Ecseden megfordult humanisták közül – a kutatás jelenlegi fázisában – csak egyről állíthatjuk biztosan, hogy Báthory szolgálatában állt, az ő jelenléte azonban a főúr familiájában jelzi, hogy a XVI. század végén az ecsedi udvar valóban bekapcsolódott a késő reneszánsz udvari kultúra vérkeringésébe. A szóban forgó személy nem más, mint Rimay János, a korszak egyik legmeghatározóbb jelentőségű íróegyénsége.

Rimay korai évei, de még születésének időpontja is több kérdést vetnek fel.¹⁸² A legkorábbi adat életéről éppen ecsedi Báthory Istvánhoz köthető. E szerint Rimay 1587-ben az országbíró udvarában teljesített szolgálatot.¹⁸³ Hogy miképpen került a Nógrád vármegyei Alsósztrégováról éppen Ecsedre az ifjú költőtehetség, már több szerző érdeklődését is felkeltette. Az egyik magyarázat szerint Rimay számára Balassi Bálinton keresztül vezetett az út ecsedi Báthory Istvánig. A Rimayaknak ugyanis már az előző nemzedéke is a Balassák familiájához tartozott,¹⁸⁴ szolgálataikért pedig Balassi Bálint János bátyjának, Istvánnak Liptó és Nógrád vármegyei birtokokat adományozott.¹⁸⁵ Minthogy Rimay István feltehetőleg édesanyjával és öccsével együtt élhetett, Balassinak bőven volt rá alkalma, hogy felfigyeljen az ifjú Jánosra.¹⁸⁶ Magának Rimaynak a visszaemlékezései is azt sugallják, hogy már igen fiatalon kapcsolatban állt a nagy reneszánsz költővel: „*része vagyok anniból ez énekeknek (Balassa énekeinek) én is, hogy tíz-tizenkét esztendős korombeli ítéletemmel is munkálkodott ezeknek némelikébe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit örömet, kikbe semmi*

¹⁸⁰ SZEPSI 64. p.

¹⁸¹ JENEI 1967 104.p.

¹⁸² FERENCZI 1911 10. p.

¹⁸³ Erről lásd: JENEI 1971 310. p., FERENCZI 1911 10. p., KOMLOVSZKI 1986 29. p., továbbá KESERŐ 1958 46. p.

¹⁸⁴ FERENCZI 1911 9. p.

¹⁸⁵ FERENCZI 1911 8. p. és Jenei 1971 310. p.

¹⁸⁶ JENEI 1971 310. p.

igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni.”¹⁸⁷ Jenei Ferenc szerint joggal feltételezhető, hogy Rimay Balassi Dobó Krisztinával kötött házasságakor került a költő környezetébe, mint a fiatalasszony apródja. Minthogy Dobó Krisztina Balassi János megszületése után sokat időzött az ecsedi birtokokhoz közel eső Kisvárdán, valóban kézenfekvőnek tűnik, hogy a házasság megromlása után Balassi beajánlotta Rimayt a vele jó kapcsolatot ápoló Báthory Istvánhoz.¹⁸⁸

Amennyiben ezt a lehetőséget a Rimay Balassi-udvarban tett szolgálatára vonatkozó adatok hiányára hivatkozva elvetjük, Jenei Ferenc tanulmánya nyomán kínálkozik egy másik út is, melyen keresztül Rimay eljuthatott Báthoryhoz. Eszerint Ecsedi Báthory István bizalmas emberének, titkárának és későbbi testamentumosának, Pethő Istvánnak a felesége ugyanis Eödfőffy Rimay Klára volt, aki Jánosnak nővére, unokatestvére, esetleg nagynénje lehetett.¹⁸⁹ Ezt a hipotézist azonban igen meggyőzően cáfolta Benda Kálmán, akinek számításai alapján Pethő István 1586-ban még nem lehetett sokkal több 15 évesnél, és így kizárható az is, hogy házas ember lett volna, felesége, Klára nevében pedig a középső, „Rimay” tag csupán a vinnai (vagy jelen esetben Vinnay) praedicatum téves olvasata.¹⁹⁰

Hogy Rimay pontosan milyen tisztséget viselt Báthory kiterjedt familiájában, az kérdéses, a legvalószínűbbnek az mutatkozik, hogy titkárként működött a nagytekintélyű protestáns főúr mellett.¹⁹¹ Az ecsedi szolgálatról tanúskodik Báthory István két levele is. Az első egy 1587-ben kelt, „*Rimaynak adassék*” címzésű misszilis,¹⁹² melyben Báthory posztóvásárlással kapcsolatos utasításokat ad szolgájának, a bensőséges viszonyról sokat azonban a befejezés árul el: „*Isten hozzád fili, propera ad patrem.*”¹⁹³ A második ecsedi Báthory István 1593-ban Haroklyany Pálnak, tiszttartójának küldött levele, melyben valószínűleg Rimayról tesz említést: „*János deák írt egy Apológiát, im kegyelmednek küldtem, videndi causa.*”¹⁹⁴ Rimay jelenlétére Báthory közegében még a tizenöt éves háború korszakából is van adatunk, a költő ugyanis saját bevallása szerint a „*Minden dolgok között láthatsz vizáltatást*” című művét Fülek, Szécsény és egyéb várak visszafoglalásakor írta, és

¹⁸⁷ ECKHARDT 1955 252. p., idézi FERENCZI 1911 12. p.

¹⁸⁸ JENEI 1971 310. p.

¹⁸⁹ JENEI 1971 311. p. Eödfőffy vagy Edenfy Klárára, mint Pető István özvegyére többek közt lásd: Henzsel 1996 14., 110., 117., 127, 139. p. Mint Eödfőffy „Rimay” Klára egy Melith Péternek címzett levél aláírásában szerepel, lásd: Zichy Nr. 3687, közli JENEI 1971 314.p.

¹⁹⁰ BENDA 1972 620-621.

¹⁹¹ Erre lásd: KESERŰ 1958 48. p., RMKT 577. p, KOMLOVSZKI 1968 30. p.

¹⁹² KESERŰ 1958 48. p.

¹⁹³ KOMLOVSZKI 1968 29. p. Érdekeség, hogy a levél íróját sokáig nem sikerült azonosítani, és az iratot megtaláló Ipolyi Arnold a C.S.B. mppria aláírást Báthory Zsigmondhoz kötötte, és közös levelezésükben Toldy Ferenc mutatott rá a tévedésre. Erről lásd: KESERŰ 1958.

¹⁹⁴ KESERŰ 1958 48-49.p. és RMKT 577. p.

így valószínűleg a felvidéki hadjáratban vezető szerepet vállaló országbíró mellett tartózkodhatott.¹⁹⁵ Rimay szoros viszonyára az országbíró környezetével bizonyítéku szolgál még egy levél, melyet a költő bátyja vidóci birtokáról írt Telegdy Pálnak.¹⁹⁶

Ha pontosan nem határozható is meg, hogy milyen intézményi függés kapcsolta össze Rimayt Báthoryval, annyi bizonyos, hogy jelenléte az ecsedi udvarban több szempontból is hatással volt mind az országbíró életére, mind pedig személyes környezetére. Habár feltételezhető, hogy ecsedi Báthory István korábban is kapcsolatban állt Balassi Bálinttal,¹⁹⁷ Rimay személye csak tovább mélyíthette ezt a viszonyt. Báthory irodalmi kapcsolatainak tekintetében pedig külön kiemelendő az a tudós nemesi kör, melyben Balassi Bálint élete utolsó éveiben élt és alkotott. Nem más ez, mint a „Pallas ivadékainak” társasága, melynek tagjait Rimay a Balassi-epicédiumnak Darholcz Kristófhhoz intézett latin ajánlásában tételesen fel is sorolt.¹⁹⁸ Így ide sorolhatjuk a kor nemesi tudós elitjének olyan képviselőit, mint Istvánffy Miklós, Forgách Mihály, Révay Péter, Káthay Mihály, vagy épp Szokoly Miklós.¹⁹⁹ Rimay ezekhez kapcsolta azt a magasabb műveltséggel rendelkező nemesi réteget, melybe Darholcz mellett beletartozott még ecsedi Báthory István,²⁰⁰ Homonnay Drugeth István és talán Rákóczi Zsigmond is.²⁰¹ Habár nem kizárt, hogy Báthory csak olvasóként volt jelen a „Pallas ivadékainak” társaságában,²⁰² az már a körben tevékenykedők névsora alapján is látható, hogy az irodalom pártoló protestáns főúr famíliájának tagjai is – itt kiváltképp Szokoly Miklóstra gondolva – összeköttetésben álltak a korszak vezető literátor-politikusaival.

Ecsedi Báthory István Rimayhoz fűződő viszonyát csak akkor érthetjük meg igazán, ha megvizsgáljuk egymás költészetére gyakorolt hatásukat is. A problémakör vizsgálata irodalomtörténeti felkészültséget igényel, de, ahogy az Komlowszky Tibor nyomán egyértelműen megállapítható, a kor általános válságtudatának, a kivételes morális érzéknek, illetve a protestáns büntudat megjelenésének Rimay műveiben oka lehetett a külföldi példa – tudniillik Justus Lipsius – mellett egy sokkal közelebbi minta is, Báthory István személyében.²⁰³

¹⁹⁵ RMKT 577. p. és FERENCZI 1911 42. p.

¹⁹⁶ JENEI 1971 311. p. és KESERŐ 1958 48. p.

¹⁹⁷ Erre utal az is, hogy ecsedi Báthory István birtokában volt például Balassi „*Füves Kerteskéje*”. JANKOVICS-KÖSZEGHY 36.p.

¹⁹⁸ RIMAY

¹⁹⁹ RIMAY illetve KLANICZAY 1985 28-29.p.

²⁰⁰ KLANICZAY 1977/B 230.p.

²⁰¹ SZABÓ 1982 647. p.

²⁰² NEMESKÜRTY 2004 209. p.

²⁰³ KOMLOVSZKI 1986 26. p.

Az Ecseden szolgáló ifjú Rimayra azonban nem csupán Báthory István szellemi tevékenységének költői irányzata volt hatással, de az országbíró politikai nézetei és kapcsolatai is. Az évekkel később Bocskai titkáráként működő Rimay ugyanis Báthory mellett megismerhette a Habsburg-politikát kritikus szemmel figyelő befolyásos főurakat és köznemeseket, gondolkodását formálhatta az ecsedi udvar ellenzéki légköre is.²⁰⁴

5.) Kiskereki Kereky János

Dolgozatomban mindeddig funkciók mentén közelítettem meg ecsedi Báthory István földesúri familiájának problémáját, a különleges forrásadottságok miatt azonban módunk van arra, hogy az alapkutatás során fölvonultatott adatokat kiegészítsük egy tömörebb összképpel. Nemrégiben ugyanis félezer levelet fedeztem fel, amely Ecsedi Báthory István földesúri familiájának egyik legmeghatározóbb tagjához kötődik. A Zichy család levéltárának – amelybe a kisvárdai, homonnai, stb. birtokok megszerzésével számos tiszántúli család levéltárának irattöredéke is bekerült – sajátossága miatt, miszerint a missziliseket nem írójuk, hanem címzettjük szerint rendezték, Kereky Jánosnak, Báthory István egyik leghatalmasabb szervitorának kapcsolati hálóját és tevékenységi körét izgalmas prizmán át láthatjuk.

Kereky János Bihar vagy Szatmár vármegyei nemes volt,²⁰⁵ ugyanakkor Szabolcsban is kiterjedt birtokokkal rendelkezett, Bereg vármegyében és Tokaj városában és szőlőhegyén is voltak nemesi tulajdonai.²⁰⁶ Egy 1601-ben készült regestrum szerint élete végén madai udvarháza egy jól felszerelt nemesi uradalom méltó központja volt.²⁰⁷

Ecsedi Báthory István Kerekyhez írt levelei nyomán kirajzolódik, hogy mire terjedhetett ki a familiaritás fogalma a főúr környezetében. Csakúgy, mint Telegdy Pál vagy Szokoly Miklós esetében Báthory Kerekytől is állandó katonai készenlétet várt el. Ha szólt, az országbíró nem tűrt ellentmondást, erről tanúskodnak következő sorai is: *"Az mire kegyelmednek fizetünk, minden szerivel és személye szerint kegyelmed mindjárt felüljön, és minden haladék nélkül kegyelmed mindjárt Szallkara menjen, ebben pedig kegyelmed egyebet ne tegyen, ha kegyelmed mi szolgálunk, ha pedig kegyelmed most el nem jó, hát sohase jöjjön kegyelmed, mert az szolga egyszer kell. Ezt pedig azért írjuk így meg kegyelmednek, hogy kegyelmed vétket ne tegyen"*²⁰⁸ A források tükrében elmondható, hogy Kereky alárendelt szerepet játszott Báthory seregében, így például egy vigyázás alkalmával közvetlenül nem is

²⁰⁴ JENEI 1971 312. p.

²⁰⁵ Kiskereki Bihar vármegyei birtok volt, Mada pedig Szatmár.

²⁰⁶ REISZIG 1900/B 1598-as összeírás szerint 76 és fél házzal.

²⁰⁷ Urbaria et Conscriptiones Fasc. 35. Nr. 2.

²⁰⁸ P707, fasc. 512. nr. 1591 Tagy, 1589. aug. 19.

az országbírónak, hanem a dominusz egy másik szervitorának – 1591-ben tudniillik Veres Orbánnak – kellett engedelmeskednie.²⁰⁹ Ugyanakkor magát Kerekyt is szép számú katona szolgáltatta, akiknek név- illetve fizetésjegyzéke is fennmaradt.²¹⁰

A szervitori kör rétegződésén túl a tárgyalt függelmi viszonyrendszer egy másik tipikus eleme is megfigyelhető Kerekynél, azaz hogy mint familiáris embereiért teljes vagyonával felelt. Így például 1590. március 8-án Báthory arra kötelezte Kerekyt, hogy két emberével, Pankotay Pállal és Andrással adassa vissza Báthory jobbágynak a lovát, amelyet erőszakkal elvettek tőle. Amennyiben erre nem lettek volna hajlandók, Kerekynek magának kellett volna megtéríteni a kárt.²¹¹

A dominuszi-szervitori kapcsolathoz fontos adalékokat szolgáltatnak Báthory Kerekynek adott személyes megbízásai. Kereky néha ilyen alapon intézte Báthory jogügyeit, ahogy azt 1591-ben is tette, a Bereg vármegyei széken.²¹² Emellett Báthory több ízben hívta meg szervitorát Tagyra, ahol Kereky nem csupán mint vendég volt jelen, de apróbb feladatokat is kapott urától – így például mikor ifjabb somlyai Báthory István tett látogatást az országbírónál, Kerekynek kellett elébe menni a lovakkal vagyis logisztikai megbízásokat is kapott.²¹³

Báthorynak Kereky Jánoshoz írt levelei kapcsán nem csak szervitorának feladatairól értesülhetünk, de szemtanúi lehetünk annak is, hogy miképpen alakult kapcsolata dominuszával. A kezdeti hűvös viszonyt –1587-ben Báthory még fenyegetve intette hatalmaskodó familiárisát²¹⁴ – az idő elteltével és a sűrűsödő feladatokkal bizalmas, már-már baráti kapcsolat váltotta fel. 1589-től Báthory már az „*Atyámfia, János uram!*” megszólítással írta leveleit Kerekynek.

Kereky súlyát kora társadalmában nagyon jól mutatja kiterjedt kapcsolatrendszere. 1592. január 9-én Szokoly Miklós arra kérte Kerekyt, hogy a lengyel király Erdélybe igyekvő történetíróját, Brutust tartóztassa Magyarországon.²¹⁵ Bay Ferenc, a későbbi Nógrád vármegyei szolgabíró is Kerekytől kért segítséget, hogy az menjen el vele a törvényszékre, ahová a királyi kamarások berendelték. Egyszer már megkérte erre, de Kereky akkor nem ment el, így most barátsága bizonyításul felszólította őt Bay, hogy kísérje el: "*hadd*

²⁰⁹ P 707 fasc. 513., nr. 1599 1591. július 27., Tagy

²¹⁰ MNL OL P 707 fasc. 513. nr. 1751. kivonatolva lásd: IV.sz. Melléklet.

²¹¹ P 707 fasc. 513. nr. 1595 1590. március 8.

²¹² P 707 fasc. 513. nr. 1598. Tagy, 1591. május 26.

²¹³ P 707 fasc. 513. nr. 1600. Tagy, 1591. jún. 23.

²¹⁴ P 707 fasc. 513. nr. 1589.

²¹⁵ MOL P 707 Fasc. 514. Nr. 1893. 1592. jan. 9.

dicsekedhessem véle, hogy énnékem is vagyom barátom".²¹⁶ Kereky kapcsolatainak kiterjedtségét jelzi, hogy Batthyány Boldizsárral is tartotta a kapcsolatot, aki Rohoncról kérte Kerekyt, hogy figyeljen Bereg vármegyei jószágára, ha idegenek élnék a birtokot, akadályozza meg.²¹⁷ Báthory bizalmas familiárisa Bocskai Istvánnak is többször tett szívességet, erre példa az az 1599-ben kelt levél, melyben Bocskai magához kérte Kerekyt egy titkos ügyben.²¹⁸ Ugyanakkor Báthory familiárisaként Kereky sokáig nem köteleződött el sem Bocskai, sem pedig a Habsburgok mellett, így sokáig Giorgio Bastával is jó viszonyt ápolt. Basta mint főhadparancsnok irányította az 1598-99-ben bizonyos számú királyi lovas kapitányaként működő Kerekyt.²¹⁹ Halála előtt, 1601-ben az erdélyi háborúban a császáriak ellenében fogott fegyvert, ahogy Prágában följegyezték: „contra Majestatem nostram”, hűtlennek nyilvánították, és birtokait elkobozták.²²⁰ Ekkoriban halhatott meg, de életének végéről konkrét adatunk nincs. Nem sokkal később árváinak gyámjaként Szentmarjay Imre tűnik föl. 1604-ben Prágában hajdani feljebbvalója, Basta generális ajánlására Kereky János birtokait a császárhű Lugossy János kapta meg.

6.) Összegzés és kitekintés

Báthory István ecsedi udvara furcsamód éppoly kevésbé ragadta meg a tudomány figyelmét, amennyire axióma-szerűen állítja a korszakról készült minden nagy összefoglaló munka személyének fontosságát a kor politika-, had- és kultúrtörténetében. A vonatkozó korszak hazai levéltári anyagának hiányossága, rendezettségének, földolgozottságának állapota is magyarázza ezt, de legalább ennyire számít az is, hogy a XVI. század végén az Alföld északkeleti peremén élő, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom szorításában egyensúlyozó, militarizált társadalom a közvélekedés szerint napról-napra élt, rendkívül „mobil” volt, és épp ezekben az évtizedekben rendszeresen elsöpörte egy-egy embertelen hadjárat. A hosszú török háború és a Bocskai-mozgalom, majd Felső-Magyarországnak és Erdélynek ezek által meghatározott következő évszázada azonban a

²¹⁶ P 707 fasc. 513. nr. 1606. 1596. május 22

²¹⁷ P 707 fasc. 513. nr. 1605. Rohonc, 1590. január 12.

²¹⁸ MOL P 707 Fasc. 513. Nr. 1608. Szentjobb, 1599. nov. 7.

²¹⁹ P 707 fasc. 513. nr. 1585. 1598. okt. 13.

²²⁰ „universa bona Joannis Kereky, quae ex eo, quod rebellibus Transylvanis adhaesit et arma contra Majestatem nostram anno adhuc Millesimo Sexingentesimo primo sumpsit in fiscum nostrum regium devoluta: Kiskereky cum praedio Nagy-Kereky et curia nobilitari in Bihoriensi et Nýres in Zolnok mediocri, praeterea portiones possessionarias in Mada cum curia nobilitari Rohod, Pazon, Philep, Veusdobos [!], Zobozlo, Bekeni, Zegegihaza et Kezered in Zabolch, item Chirog [--] in mediocri Zolnok, necnon Ugornia et Takos in Bereg, et curia nobilitari cum vinea in oppido nostro Thokay penes domum Blasii Zabo et Antonii Olaz, in comitatu Zempliniensi. ÖStA HKA Hoffinanz -Ungarn RN. 82. Konv. 1604. február fol. 408-409.

maga társadalmi jellegzetességeivel, információs hálózatával, mobilitásának törvényszerűségeiben, diplomáciai és hadi lehetőségeivel Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig bezárólag mégiscsak igen jelentős mértékben ennek a térségnek a sajátos viszonyaiban gyökerezik, amelyeket a XVI. század utolsó harmadában, a Bocskai-felkelésig leginkább a környék szinte egyeduralkodó tekintélyének, ecsedi Báthory Istvánnak a helyi kapcsolati hálójában tanulmányozhatunk. A történész segítségére vannak a levéltári leltárak és a szorgalmas irodalomtörténeti adat- és forrásközlések, távol állunk azonban attól, hogy alap kutatások rendelkezésünkre állnának a kitűzött probléma finomításához.

Ez a dolgozat egy nagynevű, ám a maga nagyságában kellően egyáltalán nem ismert XVI. századi vallásos főúr személyéhez kötődő, döntően nyelvészek és irodalmárok által vizsgált „hagyatékra” (főleg terjedelmes végrendeletére) és egy szerencsés véletlen folytán „újra” felfedezett kincsesbánya, a Zichy-levéltár XVI. századi tiszaháti vonatkozású missilis-anyagára, valamint több más hazai és külföldi levéltári egységre támaszkodik. Azt kísérli meg, hogy az európai, illetve hazai (dunántúli, erdélyi) udvar kutatás más-más korszakokra és társadalmi környezetre vonatkozó módszertani párhuzamaiból merítve egy XVI. század végi, militarizált, háborús határtérségben elhelyezkedő, kálvinista főúri udvar monografikus szinten teljességgel ismeretlen köznemesi környezetéről rendszerszerű képet fessen. Sem a kutatásra eddig fordítható idő, sem a dolgozat előírt terjedelme nem engedte meg, hogy a kísérletet a rendelkezésre álló több ezer ismeretlen adat feltárással ellenőrizsem. Céлом az volt, hogy fontos adalékokat kínáljak a felső-magyarországi határrégió kutatásához és a földesúri familiaritás problémáihoz azáltal, hogy a magyar történettudományban egyszerre (együtt) sohasem vizsgált négy tényezőnek (Felső-Magyarország, XVI. század, kálvinista és udvar vagy szervitori kör) a szerencsés közös halmazát adó ecsedi Báthory-udvar szervitori körét elsőként definiáljam, próbáljam meg csoportosítani, és legalább érzékeltetni igyekezzem kiterjedtségét és politikai-kulturális erejét. Ez a kutatás kiindulópontja szeretne lenni az ecsedi Báthory István politikai működését, történeti jelentőségét összegző nagyobb tanulmánynak és egy olyan társadalomtörténeti igényű adatbázisnak, amely a térség politikailag igen aktív, két-három országban is politizáló tagokat adó XVI. század végi köznemesi elitjét térképezné föl. A jelenleg rendelkezésre álló adatok fenti rendszerbe foglalásával pótolni kívántam az alap kutatások hiányának egy részét. Minthogy a feltárt adatok csak kis részét jelentik a rendelkezésre álló levéltári anyagnak, az összegzésben megkerülhetetlen, hogy a körvonalazódó összkép által kínált, egyelőre kellően alátámaszthatatlan, de a jövőre nézve kínálkozó alternatív megközelítésekre is kitekintsek.

A fenti, funkcionális jellegű csoportosításoknál bizonyára életszerűbb lesz majd a szükséges mennyiségű életrajzi és egyéb adat birtokában olyan csoportok szerint (is) megvizsgálni Báthory István szervitori köreit, amilyenekbe ő maga sorolta szolgálait. Végredeletében egyszerre említi és ajánlja nyomatékosan örökösei figyelmébe különösen kedves embereit: Macskássy, Pethő, Bessenyey, Tatay, Vetéssy, Szeghy életének föltételezhetően számos érdekes és a problémakörre jellemző metszéspontja van. Már most látszik, és dolgozatom utolsó fejezetével is érzékeltetni igyekeztem, hogy Báthorynak volt néhány különösen komoly karriert befutó vagy a maga tevékenységi körében rendkívül aktív familiárisa, aki így a helyi társadalom vezéregyéniségei közé is tartozott. A fent röviden bemutatott Kereky Jánoson kívül monografikus életrajzot érdemelne (a két) Szokoly Miklós és Vetéssy László (velük szemben azért választottam Kerekyt, mert szerepéhez és Báthory melletti jelentőségéhez képest jószerével teljességgel ismeretlen a történeti irodalomban). Nagyon fontos feladata a jövő kutatásnak, hogy megvizsgálja: a kihalt ecsedi Báthory-család társadalmi körei hogyan épültek be a szomszédos és örökösként fellépő udvarokba. Különösen Báthory Gábor, az ecsedi István örököse és majdani fejedelem esetében (Vetéssy, Czeglédi lelkész vagy Csornási-Csorvássy sorát emelhetjük ki az itt tárgyaltak közül) izgalmas, de a Szabó Péter által találóan mozgóudvarnak elnevezett Bocskai István-féle klientúra és udvartartás sem érdektelen ebből a szempontból, amint azt Dúló Gergely hajdúkapitány karrierje mutatja. Földrajzi értelemben és időben is messzire vezet, de országos jelentőségű kérdés ecsedi Báthory István dunántúli köreinek tisztázása. Szervitorai, hívei, barátai közt nem egy olyat találunk, aki az 1566 – Szigetvár „cserbenhagyása”, a déli és nyugati határvonal átrendeződése – után keletre pártoló-húzódo régi dunántúliak közül származott. A Báthoryval familiárisi viszonyba nem hozható, ám vele dokumentálhatóan kapcsolatban álló Gyulaffyakon kívül megemlíthetjük új adataink közül nagymaróti Komornyik Mihályt, akinek apja, János a Somogy megyei Nagymarót várkapitánya volt 1566-ig, fiát pedig Kereky János szomszédságában találjuk birtokosként. Ők azért igazán fontosak, mert jelzik, hogy a korban még más típusú kapcsolatrendszer működött az ékként betüremkedő Oszmán Birodalom ellenére is a szétszakított országrészek közt, a hosszú török háború és a Bocskai-felkelés után bezáródónak tekintett hódoltsági útvonalak ekkor az ő példájuk szerint még járhatóak voltak. Most még biztosabbnak látszott a dolgozatban követett, mások által kipróbált módszerrel csapást vágni az ecsedi udvar XVI. század végi történetében. Ha jelenleg nem tudom is azonban elegendő forrással dokumentálni a fenti alternatív megközelítések létjogosultságát, a többezer missilisen és a kamarai összeírásokon, kimutatásokon alapuló részletes névkataszter alapján a jövőben már meg lehet kísérelni egy

olyan adatbázis felállítását, amely Ecsed XVI. század végi vonzáskörzetének társadalmi értelemben is mérvadó összképét fogja mutatni.

7.) Források

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

Esterházy	MNL OL P 3300 Esterházy család hercegi ágának levéltára
Károlyi	MNL OL P 392 Károlyi család levéltára, Ecsedre vonatkozó iratok
MKA ADF	MNL OL E 200 Magyar Kamara Archívuma, Acta Diversarum Familiarum (1527-1877)
NRA	MNL OL E 148 Magyar Kamara Archívuma, Neo-regestrata Acta
Rajcsányi	MNL OL I 22 Extractus litterarum familiae Batory de Bathor Anno 1741 diebus mensium Aprilis et Maii per Adamum Rajcsány de eadem ad hanc inclutam Cameram Regiam constitutum archivarium in hunc ordinem redactarum.”
SzSzBML	MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV. A. 1. a. Közgylési jegyzőkönyvek, Szabolcs vármegye IV. A. 501. a. Közgylési jegyzőkönyvek, Szatmár vármegye
UC	MNL OL Urbaria et Conscriptiones adatbázis www.mol.arcanum.hu
Zichy	MNL OL P 707 Zichy család Zsélyi Levéltára (1527-1946) Levelezés

Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy

ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn

Országos Széchényi Könyvtár – Kézirattár

Nagy Iván archontológiai gyűjteménye OSzK Kt Fol. Hung. 2210

Országos Széchényi Könyvtár – Régi Nyomtatványok Tára

Báthory biblia Ant. 1253.

Kiadott források

BALÁZS 1972	Balázs Mihály: Ecsedi Báthory István levelei Bocskaihoz . 1605. március 8 - július 12. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 10-11. Szeged, 1972. 43-49.
BALOGH 1986	Balogh István: Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből 1593. május 1. - 1616. augusztus 6. Nyíregyháza, 1986.
BENDA 1975	Benda Kálmán, kiad.: Nyáry Pál és Várdai Kata levelezése 1600-1607. A kisvárdai Vármúzeum kiadványai, Kisvárd, 1975.
BENDA 1992	Benda Kálmán, szerk.: Bocskai István: Levelek. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest-Bukarest, 1992.
BENITS 2009	Benits Péter, kiad.: Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3. Balassi Kiadó, Budapest, 2009.
DÖBRENTÉI 1840	Döbrentei Gábor: Régi magyar nyelvemlékek. II. Egyetemi Nyomda, Buda, 1840.
ECKHARDT 1944	Eckhardt Sándor: Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a 16. század végéről. Athenaeum Nyomda, Budapest, 1944.
ERDEI-KEVEHÁZI 1984	Erdei Klára – Keveházi Katalin: Ecsedi Báthory István meditációi. Adattár 8. MTA, Budapest – Szeged, 1984.
GÉRESI 1885	Géresi Kálmán A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára III-IV. /a család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor/; Budapest, 1885-1887.
GÉRESI 1887	

HARGITTAY 1981	Hargittay Emil: Régi Magyar Levelestár (XVI-XVII. század) I. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.
HENZSEL 1996	Henzel Ágota: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629–1634. II/1. Nyíregyháza, 1996.
HORN-KREUTZER-SZABÓ 2005	Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter: Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből. Budapest, 2005.
JANKOVICS 1967	Jankovics József, kiad.: Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566-1623) Budapest – Szeged, 1981.
JEDLICKSKA 1897	Jedlicska Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához. Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger, 1897.
KAZINCZY 1863	Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603. és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594-1613. Bíró Sámuel folytatásával. MHH-S VII. MTA, Pest, 1863.
KOVÁCS–KULCSÁR 1967	Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter: Ceglédi S. János receptlevelei a XVII. század elejéről. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 42 (1967) 236–242.
KULCSÁR 1982	Kulcsár Péter: Baranyai Decsi János magyar históriája (1592-1598). Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1982.
KÜNSTLERNÉ 1997	Künstlerné Virág Éva: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635-1640. II/2. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 12.) Nyíregyháza, 1997.
RADVÁNSZKY 1879	Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II-III, Budapest 1879-1880.
SZEPSI	Szepsi Laczkó Máté krónikája. In: Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. III., Kolozsvár, 1858
SZILÁGYI 1876	Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai 1566-1603 (1542-1608). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1876.
TÓTH 2008	Tóth Péter: Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. 1567-1578. (Borsod-Abaúj-Zemplén levéltári füzetek) Miskolc, 2008
VADÁSZ 2002	Vadász Veronika: Ecsedi Báthory István végrendelete 1603. Fialat filológusok füzetek, Korai újkor 1. Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, 2002.
VADÁSZ 2005	Vadász Veronika: Egy prédikátor levelei Bocskaihoz 1605 tavaszán. Aetas, 2005. 3.sz. 155- 161.

Szakirodalom

BAGOSSY–DOMAHIDY 1908	Bagossy Bertalan – Domahidy István: Szatmár vármegye története. In: Borovszky Samu: Szatmár vármegye. 1908.[http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0020/18.html] 2015. január 6.
BENDA 1972	Benda Kálmán: „Eödfny Rimay Klára.”In: Irodalomtörténeti Közlemények 1972 5-6.sz. 620-621.
BENDA 1972/B	Benda Kálmán: Benda Kálmán, A királyi Magyarország tiszti címtára 1607–1608, in Levéltári Közlemények 1972. 2. sz. 265–325
BENDA 1984	Benda Kálmán: A magyar nemesség iskolázottsága a 16-17. században. In: Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején. Szerk.: Szvircsek Ferenc. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1984.
BODNÁR 2003	Bodnár Tamás: Borsod megyei prédikátorok az 1576-1652 közötti tizedjegyzékek alapján. In.: A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLII. (2003) Szerk.: Veres László - Viga Gyula. 597-622.
BOGDÁNDI 2013	Bogdándi Zsolt: Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. századi Erdélyben. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Szerk.: Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila. Kolozsvár, 2013. 236-250.p.
BÓNIS 1976	Bónis György: Balassi Bálint szentszéki pereit. In: Irodalomtörténeti Közlemények 1976. 5-6.sz. 671-676.p.
BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1961	Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Budapest, 1961.

BUCSAY 1985	Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Gondolat, Budapest, 1985.
CSIZMADIA–KOVÁCS 2003	Csizmadia Andor – Kovács Kálmán: Magyar állam – és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
CSORBA 1993	Csorba Csaba: A végvári rendszer néhány kérdése Északkelet-Magyarországon. In: Végvárak és régiók a XVI-XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó Jolán. Eger, 1993. 193-210.
DIENES 2005	Dienes Dénes: Az imádkozó nagyságos úr. Ecsedi Báthory Istvánról. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Széphalom, 2005. 15. köt. 187-189.
DOBSZAY–FORGÓ–IFJ. BERTÉNYI 2013	Dobszay – Forgó – Ifj. Bertényi Iván: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdektől 1918-ig. Argumentum Kiadó, Budapest, 2013.
DOMINKOVITS 2000	Dominkovits Péter: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: Horváth József, Győr, 2000. 39-67.
DOMINKOVITS 2001	Dominkovits Péter: Moson vármegye birtokos társadalma a 16. század végén. In: Arrabona – Múzeumi Közlemények. 2001. 1-2.sz. 299-328-
DOMINKOVITS 2002	DOMINKOVITS Péter: Familiárisi szolgálat – vármegyei hivatalviselés. Egy 17. századi Sopron vármegyei alispán, gálosházi Récsey (Rechey) Bálint. In: Korall. Társadalomtörténeti folyóirat. 9. 2002. szeptember, 32–53.
DOMINKOVITS 2003	Dominkovits Péter: Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003. 183-206.
DOMINKOVITS 2005	Dominkovits Péter: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 511-529.
DOMINKOVITS 2006	Dominkovits Péter: Batthyány II. Ferenc egy összetett feladatkörű familiárisa: mankóbüki Horváth Bálint Sopron vármegyei alispán, körmendi kapitány. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27-29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend – Szombathely, 2006. 115-122.
DOMINKOVITS 2010	Dominkovits Péter: Vármegyei vezetők, közigazgatási feladatok a 17. századi Sopron és Vas vármegyék példáján. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk.: Hermann István - Karlinszky Balázs. Veszprém. 2010. 421-444.
DOMINKOVITS 2010/B	Dominkovits Péter: Úradnői, statkári, familiári. Stoličná šľachta v západnom Zadunajsku na prelome 16. a 17. storočia. In: Forum Historiae 2010. 2. sz. 1-17. [http://forumhistoriae.sk/documents/10180/11522/dominkovits.pdf]
ÉBLE 1913	Éble Gábor: A nagykarolyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Budapest, 1913.
ECKHARDT 1943	Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. A Magyar Szemle Társaság Kiadása, Budapest, 1943.
ECKHARDT 1955	Eckhardt Sándor: Rimay összes művei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
ECKHART 2000	Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Osiris Könyvkiadó. Budapest, 2000.
ELIAS 2004	Elias, Norbert: A civilizáció folyamata. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.
ERDEI 1980	Erdei Klára: Ecsedi Báthory István meditációi és európai háttérük. Irodalomtörténeti Közlemények 1980. 1. sz. 55- 69.
ERDEI 1982	Erdei Klára: Modellfejlődés Ecsedi Báthory István prózájában. Irodalomtörténeti Közlemények 1982. 5-6. sz. 620- 626.
FALLENBÜCHL 1994	Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526- 1848. Argumentum Kiadó Budapest, 1994.
FALLENBÜCHL 2002	Fallenbüchl Zoltán: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
FALUSSY 1989	Falussy József: A szerencsi Rákóczi. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 27. Tanulmányok a 70 esztendő Végvári Lajos tiszteletére. Miskolc, 1989. 341-357.

FEKETE 1914	Fekete Lajos: A vármegyei tisztikar a XVI-XVII. században. Attila Nyomda, Budapest, 1914.
FELD-CABELLO 1980	Feld István –Juan Cabello: A füzéri vár. (Borsodi Kismonográfiák 11.) Miskolc, 1980.
FERENCZI 1911	Ferenczi Zoltán: Rimay János (1573-1631). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1911.
FRANKL 1863	Frankl Vilmos: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése. Pest, 1863.
HELTAI 1982	Heltai János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980. Budapest, 1982. 243-348. p.
HORN 1996	Horn Ildikó: Nemesi árvák. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk” Szerk.: Péter Katalin (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) Budapest, 1996. 51-90.
IVÁNYI 1984	Iványi Emma: Egy XVII. századi várkapitány (Libercsey Mihály, 1612-1670). In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 173-187.
JANKOVICS-KÖSZEGHY	Jankovics József – Köszeghy Péter: Telegdy Kata verses levele? Kézirat. é. n. [https://www.academia.edu/8812018/TELEGDI_KATA_VERSES_LEVELE_Jankovics_J%C3%B3zsef_t%C3%A1rsszer%C5%91vel_]
JENEI 1965	Jenei Ferenc, Az utolsó magyar humanista főpap: Napragy Demeter, In: Irodalomtörténeti Közlemények 1965. 2.sz. 137-151.
JENEI 1967	Jenei Ferenc: Az ecsedi Báthoriakról. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve, 1967. 10. sz. 103- 107.
JENEI 1971	Jenei Ferenc: Vázlat Rimay János ifjú éveiről. Irodalomtörténeti Közlemények 1971. 3.sz. 310-314.
JENEY-TÓTH 2008	Jeney-Tóth Annamária: Udvari papok és lelkészek valamint a püspökök az erdélyi fejedelmi udvarokban a kolozsvári számadások tükrében (1605-1649). Egyháztörténeti Szemle, 2008. 4. sz. 61-72.
JENEY-TÓTH 2012	Jeney-Tóth Annamária Szerk.: Papp Klára sorozatszerkesztő: "...Urunk udvarnépe..." Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében. (Speculum Historiae Debreceniense 11. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai) Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
KENYERES 2001	Kenyeres István: A várbirtok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásban. Katonai elképzelések az egri és szatmári vár ellátására. In: Végvár és ellátás. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás. Eger, 2001.
KESERŰ 1958	Keserű Bálint: Adalékok Rimay és a Báthoryak kapcsolatához. Szeged, 1958.
KESERŰ 1966	Keserű Bálint: A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. VI. Szeged, 1966. 3-21.
KLANICZAY 1977/B	Klaniczay Tibor: A szerelem költője. In: Uő.: Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 1997., 147-235.
KLANICZAY 1985	Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadéakai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
KLANICZAY 1997/A	Klaniczay Tibor: A magyar későreneszánsz problémái (sztoicizmus és manierizmus), In: Uő.: Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 1997., 241- 270.
KOLTAI	Koltai András et alii: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Bárói méltóságok (1500–1700). archivum.piar.hu/arisztokrata (2015. január 6.)
KOLTAI	Koltai András: A magyar arisztokrácia kapcsolatrendszere a 16-17. században. Az országgyűlésekre meghívott főrendek (1526-1687) [http://archivum.piar.hu/arisztokrata/] 2015.01.06.
KOLTAI 2001	Koltai András, kiad.: Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617-1708. Budapest, 2001.

KOLTAI 2012	Koltai András: Batthány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14.) Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2012.
KOMÁROMY 1890	Komáromy András: Báthory István országbíró végrendelete. In: Századok 1890., 124-141.
KOMLOVSZKI 1986	Komlovszki Tibor: Rimay költészete és Ecsedi Báthory István. In: Kovács Anna, szerk.: Hagyomány és ismeretközlés. Salgótarján, 1986. 26-35.
KOROKNAY 2006	Koroknay Gyula: Kállói kapitányok. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2006.
LOEBL	Loebl, Alfred H.: Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593-1606. I. Vorgeschichte. II. Oesterreichs innere Zustände. Das zweite Kriegsjahr, die Hilfsaktion. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft VI., X. Prag: Rohlíček und Sievers, 1899-1904.
MIZSER 2006	Mizser Lajos: Cserépvár a 16-17. században. In: Herman Ottó Múzeum évkönyve 45. 2006. 523-528. p.
NAGY	Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal, I-XII. Beimel és Kozma-Ráth, Pest, 1857-1868.
NAGY 1969	Nagy László: A hajdúk a Bocskai szabadságharcban. In: A hajdúk a magyar történelemben (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10.) Debrecen, 1969. 13-23.
NAGY 1972	Nagy Barna: Tervezet Ecsedi Báthory István műveinek kiadására. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XII. Szeged, 1972. 109-119.
NAGY 1983	Nagy László: Hajdúvitézek. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1983.
NEMESKÜRTY 2004	Nemeskürty István: Balassi Bálint. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2004.
NYAKAS 2005	Nyakas Miklós: A bihari kishajdú városok története (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 5.) Debrecen, 2005
PÁLFFY 1995/A	Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1995. 1. sz. 114-185.
PÁLFFY 1995/B	Archontológiai kézikönyv vagy század eleji ismereteink összegzése? (Gondolatok Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526-1848 című könyvéről) In: Fons 1995. 1. sz. 99-111.
PÁLFFY 1996	Pálffy Géza: Védelmi övezetek a Tiszától keletre a 16. században. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája. Pécs, 1996. 209-228.
PÁLFFY 1997	Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”.) In: Történelmi Szemle 1997. 2. sz. 257-288.
PÁLFFY 2001	Pálffy Géza: Zala megye archontológiája 1138-2000. Szerkesztő: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.) In: Levéltári Szemle, 2001. 3. sz. 81-85.
PÁLFFY 2010	Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História Könyvtár Monográfiák 27.) Budapest, 2010.
PÉTER 1995	Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995.
PÉTER 2004	Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
R. VÁRKONYI 1987	R. Várkonyi Ágnes: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
R. VÁRKONYI 2005	R. Várkonyi Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 - 17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra - Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 60-116.
RADVÁNSZKY 1868	Radvánszky Béla, A Zokoli és kis-várdai Zokoly család, Századok, 1868.
REISZIG 1900/A	Reiszig Ede, ifj.: Szabolcs vármegye nemes családai. In: Borovszky Samu: Szabolcs vármegye. 1900 [http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0019/36.html] 2015. január 6.

REISZIG 1900/B	Reiszig Ede, ifj.: Szabolcs vármegye története. In: Borovszky Samu: Szabolcs vármegye. 1900. [http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0019/34.html] 2015. január 6.
REISZIG 1914	Reiszig Ede: Somogy vármegye története. In: Borovszky Samu: Somogy vármegye. 1914. [http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/13.html] 2015. január 6.
REISZIG–GORZÓ 1908	Reiszig Ede, ifj. – Gorzó Bertalan: Szatmár vármegye nemes családai. In: Borovszky Samu: Szatmár vármegye. 1908. [http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0020/20.html] 2015. január 6.
RIMAY	Rimay János: Balassi-epicédium. In: Ó szelence. Magyar barokk költészet. Szerk.: Orlovsky Géza. [http://szelence.com/rimay/epicedium.html] 2015. január 6.
RMKT	Klaniczay Tibor – Stoll Béla: Régi Magyar Költők Tára XVII. század 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
SIMON 2000	Simon Zoltán: A füzéri vár a 16-17. században (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 1). Miskolc, 2000
SZABADI 2008	Szabadi István: Ecsedi Báthori István, a mecénás főúr. In: Dám László: A Báthoriak és Európa. Nyírbátor, 2008. 98- 105.
SZABÓ 1941	Szabó Géza: Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613. Halle, 1941.
SZABÓ 1980	Szabó András: Tévedések és tévutak a Károlyi Gáspárral és a Vizsolyi Bibliával foglalkozó szakirodalomban. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980. 233- 242.
SZABÓ 1982	Szabó András: A Balassi-epicédium és Rákóczi Zsigmond. Irodalomtörténeti Közlemények 1982. 5-6.sz. 645-649. p.
SZABÓ 1989	Szabó Péter: A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány. Budapest, 1989.
SZABÓ 1990	Szabó András: Monai János levele Ecsedi Báthory Istvánhoz. In: Collectanea Tiburtiana Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1990.
SZAKÁLY 1995	Szakály Ferenc: Egy XVI. századi szponzor gazdasági hátországa. Nyírbátori Somogyi Péter és lakóhelye. In: Uő: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai polgárosodás kérdéséhez. (Humanizmus és reformáció 23.) Budapest, 1995. 388-412.
SZAKÁLY 1997	Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997.
SZAKÁLY 2001	Szakály Ferenc: A hódolt megye története. In: Pest megye monográfiája, I/2, szerk. Zsoldos Attila, km. Torma István, Budapest, 2001. 329-543.
SZELESTEI 1997	Szelestei Nagy László: Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban (Rekreációs album). In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1997 1-2. sz. 146–158.
SZIRMAY 1809	Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte I-II.
SZIRMAY 1810	Pest, 1809-1810.
TAKÁTS 2010	Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Magyar Ház, Budapest, 2010.
TÓTH 2000	Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Belvedere Meridionale, Szeged, 2000.
TRÓCSÁNYI 1979	Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). Déri Múzeum évkönyve 1978. Debrecen 1979.
VADÁSZ 2003	Vadász Veronika: Ecsedi Báthory István bibliájáról. In: Magyar Könyvszemle 2003. 2. sz. 211-218.
VARGA 1981	Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981.
VARGA 1983	Varga J. János: A főúri szervitorok és a vármegyei nemesség viszonya. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
VARGA 1983	Varga J. János: A XVI – XVII. századi katonaság szervezetének kérdései. (Különös tekintettel a főúri parancsnokság alazs álló dunántúli katonaságra.) In: Magyarországi végvárok a XVI-XVII. században. (Studia Agriensia 3.) Szerk.: Bodó – Szabó. Dobó István Vármúzeum, Eger, 1983.

- VARGA 1984 Varga J. János: A földesúri magánkatonaság társadalmi rétegződése a XVII. században. In: Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szerk.: Szvircsek Ferenc. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1984.
- VARGA 1996 Varga J. János: A familiárisi – servitori intézmény átalakulása a 15-16. században. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája. Pécs, 1996. 177-182.
- VARGA 2001 Varga J. János: Gazdasági és katonai tisztségviselők a 17. századi Batthyány nagybirtokon. In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk.: Búza János. Budapest, 2001. 467-475.
- ZEMPLÉNYI 1998 Zemplényi Ferenc: Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom. Universitas Könyvkiadó, 1998.
- ZIMÁNYI 1994 Zimányi Vera: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Budapest, 1994.
- ZOVÁNYI – NAGY 1939 Zoványi Jenő-ifj. Nagy Károly: A tiszántúli református egyházkerület története I-II. Debrecen, 1939
- ZOVÁNYI 1898 Zoványi Jenő: Magyarországi superintendentiák a XVI. században. Budapest, 1898.
- ZOVÁNYI 1918 Zoványi Jenő: Czeglédi Ferencz életrajzi adatairól. In: Századok 1918. 208-216.p.
- ZOVÁNYI 1977/A Zoványi Jenő: Magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- ZOVÁNYI 1977/B Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977.
- ZSINKA 1927 Zsinka Ferenc: Magyarországi protestáns egyháztörténeti adattár. XI. Budapest, 1927
- ZSINKA 1929 Zsinka Ferenc: Magyarországi protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. Budapest, 1929